

NORDISKA MUSEET

FATABUREN

1919

HÄFT. I o. 2

KULTURHISTORISK·TIDSKRIFT

· UTGIFVEN · AF ·
DR·GUSTAF·UPMARK
MUSEETS·STYRESMAN

Nils Lithberg, Allmogeforskningen och etnologien	1
Helge Rosén, Om lapparnas dödsrikesföreställningar	16
Louise Hagberg, Fornä dagars jul i Bjuråker	28
Pehr Johnsson, Bröllopseder från Gestrikland för en mansålder sedan	65
Karl K:son Leijonhufvud, Förteckning på Kungl. förordningar m. fl. publikationer rörande yppighet och överflöd under tiden 1664—frihetstidens slut	72
Litteratur: Salomoniska magiska konster, utdrag ur en Westboprests svartkonstböcker, av N. E. H.	80

Gåvor till Nordiska Museet från landsorten insändas under adress Nordiska Museet, Stockholm. I Stockholm kunna de inlämnas antingen i museet eller å Skansen, Djurgården. Vid varje föremål böra fyndort och givarens namn, titel och adress samt i övrigt varje upplysning, som kan lämnas om föremålets historia eller användning, så fullständigt och tydligt som möjligt angivas.

Fotografier av kulturhistoriskt, etnografiskt och arkeologiskt intresse (byggnader och byggnadsdetaljer, husgeråd, dräkter, utövädet av lantliga sysslor och hemslöjd, idrotter och lekar, forntro-föremål o. s. v.) mottagas med tacksamhet av Nordiska Museet.

Upppteckningar om levnadssätt, sysslor och bruk i äldre tider samt om folkseder, lekar, forntro och vidskepelser, sägner o. s. v. äro likaledes särdeles välkomna bidrag till museets arkiv för svensk folkkänedom.

Författarne äro ensamma ansvariga för sina uppsatser innehåll.

ALLMOGEFORSKNINGEN OCH ETNOLOGIEN.

Av

NILS LITHEBERG.

Installationsföreläsning å Nordiska Museet 7/5 1919.

»När man reste från Mora åt Elfdalen», skriver Carl Linnæus år 1734,¹ »fick man se bredvig vägen $\frac{3}{4}$ m. ofvan Mora ett sällsynt manér, som folket här brukade. Bredvid vägen stodo några tallar, hvarpå voro uppspikade vid pass 120 listor e. gr. i ett träd voro 56, i ett annat 35, ett annat 14, ett annat 10 och ett annat 8. Hvar lista var vid pass $\frac{1}{2}$ aln lång 3 tvärfinger bred, svart med utskurna bokstäfver, som lyste af, tvärt hvita. E. gr. Salig A. O. S. Död 1670 d 10 juli. Den äldsta man såg var 1670 och alltsedan continueradt. När folket föra sina döda åt kyrkan, hvila de gemenligen på detta stället, då de hafva upp med sig samma dödes namn skrifvet på en dylik lista, den de slå upp i dödsträdet. Hafvande gemenligen hvarje by sitt trä.»

Det är icke min avsikt att här undersöka uppkomsten av denna folksed. Jag skall i stället uppehålla mig vid de medel, forskningen betjänar sig av för att erhålla utgångspunkter för en folklig företeelses vetenskapliga bedömande.

Det av Linné beskrivna bruket i Dalarna står isolerat i vårt land, och efter vad jag erfarit, är det ur nutida folkminne även i Dalarna fullständigt utplånat. Vi måste då göra kringssyn hos andra folk och komma närmast till Finland. Här har Gustaf Retzius i norra Tavastland iakttagit ett bruk, som, om icke fullständigt, så dock i väsentliga delar liknar det dalska. Den viktigaste skillnaden är att man i Tavastland skär in den avlidnes dödsår och stundom även hans namn i stammen

¹ Iter dalekarlicum, 9 juli; i Ährling, Carl von Linnés Ungdomsskrifter, Sthlm 1888, II, sid. 270.

på trädet, i stället för att såsom i Dalarna sätta upp en träskiva (»lista»)¹. När vi komma till Savolax och Karelen, då återfinna vi bruket att uppsätta små träbrickor i dödsträdet.² Här anträffa vi alltså fullt levande en sed, som fanns i övre Dalarna på 1730-talet, men som senare avlagts därstädes.

De finnar, som under 1500- och 1600-talen inflyttade till Sverige, synas till huvudsakligaste del hava varit savolaxare, med mindre tillsatser av tavastländare och karelare, och med kännedom om det starka tillskott bl. a. Dalarnas befolkning genom dessa finninflyttningar erhöi, vore det tänkbart, att den upptagit det nyss skildrade bruket från inflyttade finnar. Frånsett den omständigheten, att den trakt av Dalarna, varifrån bruket omtalas, icke hör till de egentliga finnbygderna, och frånsett osannolikheten i att ett kulturellt högre stående folk skulle från lägre kulturer tillägna sig något nytt, bjuder alltid försiktigheten att taga en dylik möjlighet under prövning.

Fortsätta vi vår spaning längre ut i Europa, återfinna vi emellertid en liknande sed ännu på ett tredje ställe, och det är i Bayern, ehuru icke med brickorna uppsatta i träd utan i de vid vägarna resta korsen och markkrucifixen. Men här visar sig företeelsen vara en sen urartning ur ett äldre bruk, bruket att i vissa träd eller vid andra platser uppsätta den bräda, på vilken den avlidne tvättades och lades till rätta strax efter dödens inträde. Dylika Totenbretter anträffas i Österrike på spridda ställen ifrån Donaukröken i öster upp till Böhmerwald i norr och ner till språkgränsen vid Bozen i Tyrolen i söder; de gå vidare genom södra Tyskland fram till Schwarzwald samt ner över Nordschweiz.³

I Dalarna hade varje by och i Finland varje släkt sitt dödsträd; i Böhmerwald finnas exempel på att olika familjer hade sitt träd, där dödsbrädorna uppsattes.⁴ Från Salzburg omtalas, att brädan bars av

¹ Retzius, Finland i Nordiska Museet. Bidr. till vår odl. häfder I, Sthlm 1881, sid. 126 f.

² Rhamm, Der heidnische Gottesdienst des finnischen Stammes. Globus LXVII. Braunsch. 1895, sid. 343 ff.

³ Eysn, Totenbretter um Salzburg. Zeitschr. d. Ver. f. Volksk. Berlin 1898, sid. 205 ff. Blau, Todtenbretter in der Gegend von Neuern etc. Zeitschr. f. Österr. Volksk. X. Wien 1904, sid. 16 ff. Menghin, Totenbretter aus Südtirol. Ib. XVIII. 1912, sid. 27 ff.

⁴ Blau, anf. st. sid. 39. Jfr Stolz, Über die Leichenbretter im Mittelpinzgau Zeitschr. f. Österr. Volksk. IX. Wien 1903, sid. 6.

en av de sörjande i liktåget, och vid första markkrucifix eller gamla träd, varå en helgonbild hängde, höll likföljet Tötenrast och nedlade brädan där;¹ i Dalarna hade man träskivan med den dödes namn med i liktåget och uppsatte den, vid det man rastade vid trädet. I Finland fick dödsträdet icke ofredas eller fällas;² från Salzburg omtalas, att så länge minnet om ett träd bevarade sig, att »därunder dödsbrädan legat, detta var, liksom den av blixten träffade stammen, skyddat från att fällas».³ — Seden företer så väsentliga likheter i Donauländerna och i norra Europa, att allt tvivel om en släktskap synes vara utesluten. Utom från de nu anförda trakterna har den åtminstone tillsvidare icke anträffats i vår världsdel. Ett besläktat bruk är känt från Borneo.⁴

Den fråga, som nu närmast inställer sig, är denna: var bruket kan tänkas hava uppstått, och man kunde då av det här framlagda materialet vara böjd för att tro, att detta från Mellan-Europa, där det påtagligen bevarat sig ursprungligast, skulle exempelvis genom östra Tyskland hava spritt sig till Östersjön. Antydningar finnas också, att det varit känt åtminstone i Schlesien, på Gotland och i Hälsingland. Vidare står den möjligheten öppen, att ingen av de platser, där bruket nu anträffas, varit dettas uppkomstort, varvid dessa platser blott kunde hava bevarat till sen tid en i äldre tider allmänna spridd företeelse.

Och slutligen kvarstår ännu en möjlighet, den nämligen, att bruket på de olika platserna, trots de stora inbördes likheterna, uppstått självständigt utan inbördes historiskt sammanhang, endast fostrat av allmänmänskliga lagar. Sistnämnda förklaring är ju inom etnologiska kretsar lika omhuldad, som den är för arkeologisk och konsthistorisk eller all annan historisk forskning främmande.

För att bilda mig en uppfattning om, vilket av de tre här uppställda alternativen, som har största sannolikheten för sig, måste jag taga annat etnologiskt stoff till hjälp, och ur de många kategorier, som därvid stå mig till buds, utväljer jag några grupper av allmogeföremål, hela tiden med Dalarna som utgångspunkt. Att jag väljer just allmogeföremålen

¹ Eysn, anf. st., s. 207.

² Retzius, anf. st.

³ Eysn, anf. st., s. 207.

⁴ Hein, Die geographische Verbreitung der Todtenbretter. Mitth. d. anthr. Ges. Wien. XXIV. Wien 1894, sid. 225.

beror icke på någon förkärlek för musealt material i allmänhet. Det beror på den även från andra håll gjorda erfarenheten, att dessa äro de säkraste ledfossilerna vid bedömandet av etnologiska släktskapsfrågor.

I de övre dalsocknarna träffas en tröskslaga, där slagvalen med en fotslång vidjelänk är fäst vid spetsen av handvalen. Typen anträffas även i Norrbotten, men här är vidjelänken ersatt av en lång stropp av läder. Söderut i Sverige träffar jag andra typer, som typologiskt sett måste vara yngre än denna nordsvenska. De osteuropeiska formerna känner jag icke. Däremot äro de västeuropeiska i de trakter, där tröskning med slaga bibehållit sig, av former besläktade med de sydsvenska. Först när jag kommer ner på schweiziska högslätten, återfinner jag samma typer som i övre Dalarna och i Norrbotten.

I de övre dalsocknarna har ända till sista tid bruket att spinna med slända bevarat sig. Till sländan ansluter sig alltid ett instrument bestående av en lång käpp, kring vilken det för spinning avsedda linet upplindas. Denna käpp, den s. k. linrocken, anträffas numera inom vårt land endast i Dalarna och angränsande delar av Härjedalen och Värmland samt i Hedemarken i Norge. I hela det av en modernare kultur kännetecknade Gudbrandsdalsområdet är linrocken sällsynt, men komma bort i Telemarken och Sättersdalen träffa vi den på nytt. På grund af att den europeiska kontinenten är så föga undersökt i vad som angår den materiella etnografien, är linrockens utbredning här icke känd, men att den funnits i äldre tider är säkert, eftersom de ställningar för linspånad, som träffas i Bayern och närmaste delar av Österrike, direkt återgå på den dalska linrocken.¹

I Siljanssocknarna och i Härjedalen förekommer en typ av laggade dryckeskärl med höga vingformade handtag, s. k. kåsor. Dyliga dryckeskärl återfinnas på Norges Vestland, till synes fullständigt isolerade från det svenska utbredningsområdet. Dessutom anträffas samma kärlform hos huzulerna i Ostkarpaterna. Den tjänstgör här icke som dryckeskärl utan till förvaring av de matvaror, som på palmsöndagen framsättas på altaret i kyrkan.²

¹ Lithberg, Till allmogekulturens geografi, Rig I, Sthlm 1918, sid. 1 ff.

² Kaindl, Haus und Hof bei den Huzulen. Mitth. d. anthr. Ges. Wien XXVI. Wien 1896, sid. 155 fig. 324.

Jag kallar dylika företeelser relikter, eftersom de alltid förekomma mer eller mindre isolerade, stundom på betydande avstånd från varandra, och uppenbarligen som rester efter i äldre tider allmänt spridda typer. Exempelen på dylika relikter kunde mångfaldigas. Några lagar för deras förekomst kunna icke uppställas, men de hopa sig särskilt inom sådana områden, som ligga mer avlägset från allfarvägarna, såsom i Alperna, Karpaterna, på Balkan, i Nordsverige och i de sydvästnorska dalarna. De bilda härigenom en parallell till vad vi inom växtvärlden kunna iakttaga, när vi i högälperna träffa samma flora som i de skandinaviska fjälltrakterna, fördriven nere från de europeiska slätterna av klimatiska optima, som följt efter Europas sista nerisning.

Att dessa reliktyper måste vara av mycket hög ålder framgår av ett flertal exempel. Sålunda förekomma i norra Sverige och i Norge stolar uthuggna av en rund stock, de s. k. kubbstolarna. Typen återfinnes i norra Spanien. Den anträffas i italiska gravar från tiden omkr. 1000 f. Kr.¹

Vid ett studium av allmogeföremålen kommer man mycket snart under fund med att modernare former ständigt tränga in över de äldres utbredningsområden och driva undan dem. De äldre formerna fly då utanför periferien av de nyas expansionsområde, men i gränsszonerna korsar sig de bägge kulturerna med varandra och frambringa nya typer. Sådana korsningsformer kunna alstras i olika grader, kraftigare eller svagare orienterade åt endera av polerna för korsningen. Spridningen av noviteterna försiggår icke efter jämna kurvor. Där varest de stora samfärdslederna gå, där tränga nyheterna fram och vr gamla, och detta gör att isobaserna erhålla de mest underliga former med en mängd isolerat kvarstående minima.

Genom ett studium av dessa förhållanden kan redan vårt land delas i ett flertal kulturprovinser, och detsamma gäller för kontinenten. Varje sådan provins blir en biologisk enhet med en mängd särdrag, som skilja den från varje annan kulturprovins. Att finna två kulturellt kongruenta provinser är omöjligt, och även bland de av relikter sammansatta kulturella minima torde icke ett kunna uppjagas, som fullt liknar det andra. Även gränserna utåt måste bliva flytande, då *en* företeelse kan

¹ Lithberg, anf. st. sid. 26.

överskrida gränsen till ett annat kulturområde på ett håll, en annan på ett annat.

Den biologiska sammansättningen av ett sådant område inskränker sig icke till föremålen, den formas av allt, vad till folklig kultur hör, levnadsvanor, tro, sed, dikt, folkmusik o. s. v. Den från Dalarna, östra Finland och de övre Donauländerna kända seden att vid ett visst träd uppsätta minnestavlor över de avlidna är en kulturbiologisk företeelse knuten till i och för sig sammanhörande men annars i flera avseenden inbördes olika kulturprovinser. Och som sådana faller den under kategorien kulturrelikter. Frågan om sedens ursprungliga spridning och om dess uppkomst lämnar jag i detta sammanhang oavgjord.

Innan jag går vidare, skall jag anföra ännu ett exempel på sådana relikter. I Skandinavien träffas ännu rätt allmänt seden att en ung man, när han kastat sina blickar på en flicka, snidar en sked och skickar henne som present för att, som det heter, »känna sig före». Seden återfinnes i Alpländerna, i Bretagne och i Wales. Skedformerna visa den största inbördes släktskap.¹ I en studie över förekomsten av det sago-motiv, som ligger till grund för slaktningen av Tors bockar i sagan om Tors färd till Utgård, har det uppvisats, att detta motiv förutom i den nordiska sagan anträffas i Alpländerna, i Bretagne och i de keltiska delarna av England samt dessutom i Brabant och Gascogne.² Exemplet synes mig även för folkdiktningens vidkommande bjuda till den största försiktighet vid avgörandet av etnologiska härstamningsfrågor.

I en mark som Europas, där så många kulturer vuxit upp och vissnat ned, måste ett sorteringsarbete utföras, avsett att urskilja de olika kulturprovinserna, innan frågan om olika kulturföreteelsers genesis kan upptagas till slutlig behandling. Smärre kulturprovinser kunna sedan samlas till större grupper, stundom med helt andra gränser än de, som utstakas av de hävdvunna föreställningarna om raser och folk. Vid detta sorteringsarbete måste hänsyn tagas till *alla* de företeelser, som bilda beståndsdelarna i den folkliga kulturen, materiella företeelser lika väl som andliga. Först härigenom erhåller man klarhet i varest det yngre

¹ Lithberg, Friareskedar. Rig II. Sthlm 1919.

² v. Sydow, Tors färd till Utgård. Danske Studier 1910, sid. 65 ff.

kulturstoffet samlat sig tätast. Olika tiders civilisationer ligga varvvis sedimenterade i folklivet; på vissa trakter skimra äldre företeelser igenom den nya färgen, på andra ligga dessa äldre företeelser ännu fullständigt blottade.

Den metod, som skall föra till en kronologisering av de folkliga företeelserna, måste i första hand vara geografisk. Och målet är icke att kunna endast i Europa skönja en kulturell utveckling. På vissa punkter skall denna kunna knytas an vid utvecklingsfaser av även icke europeiska folk, och därmed äro vi inne på en ny uppgift, större än de föregående, uppgiften att vinna klarhet över mänsklig kulturutveckling i sin helhet.

För anknytningar mellan europeisk och utomeuropeisk civilisation äro de ovan behandlade relikerna av den alla största betydelse, eftersom de uppenbarligen äro de äldsta.

I ett fall har det varit möjligt att följa, huru en kulturtyp steg för steg viker från centralare delar av Europa och flyr till mera avlägsna. I östra och norra Europa förekommer en stor pokalformig mortel av trä, i vilken säden krossas till mjöl. Ännu på 1500-talet fanns den i Frankrike; på 400-talet omtalas den som avlagd i Medelhavsländerna, men vid tiden omkr. Kr. f. var den ännu i användning där. Och i grekiska och egyptiska framställningar finnes den avbildad i en form, som stundom exakt motsvarar den, vi ännu fullt levande träffa i Litauen Kaukasus och Västerbotten.¹ När den vidare anträffas i tyska Ostafrika, då fråga vi oss: har man där självständigt uppfunnit samma redskap som i Europa, eller har detta i forntiden spritt sig hit exempelvis från Egypten?

Av en enstaka företeelse kan ingen lösning på detta spörsmål vinnas. Arkeologerna ha emellertid redan tidigare haft sin uppmärksamhet riktad på frågan, och ett flertal fakta ha sammandragits, som visa på gammalt europeiskt inflytande på den centralafrikanska kulturen.² Från etnografiskt håll skall endast ett påpekande göras. På gamla bodar eller andra gamla uthus anträffas ännu understundom en sinn-

¹ Lithberg, Till allmogekulturens geografi, sid. 23.

² v. Luschan, Prähistorische Zusammenhänge zwischen Europa und dem tropischen Afrika; Korresp. Bl. d. Deutschen Gesellsch. f. Anthr., Ethn. u. Urgesch. XLII, Braunsch. 1911, s. 65.

rik låsmekanism med ett flertal låsskott av trä, som öppnas med en skjutnyckel, likaledes av trä. Dylika nycklar äro funna i romerska läger. Låset har till vår tid bibehållit sig här och där i Sverige och Norge. Det träffas vidare på Hebriderna, i grevskapet Sutherland, i Hessen, Saxen, Harz, i Karpaterna hos huzulerna, i Ungern, Schweiz, Kalabrien, på Cypern, i Syrien och i Armenien. Ett exemplar är känt från Bolivia.

I Ungern och hos huzulerna, liksom även i Skandinavien, träffas samma lås i en enklare och synbarligen äldre form. Detta senare har en sydligare spridning. Det träffas över Nordafrika, i Algeriet, Tunisien och Egypten, går västerut över Marokko och till franska Guinea, österut över Arabien och Persien till Tibet samt söderut till tyska Ostafrika.¹

Vi finna en rätt invecklad låsmekanism i Dalarna, i Armenien och i Kalabrien. Vi finna samma mekanism, mera outvecklad, i Karpaterna, i Tibet och i franska Guinea. Vi börja alltså bottenskrapa Europa och samtidigt spänna vingarna över världen.

I sitt år 1877 utgivna arbete China anmärkte v. Richthofen, att det i Nordkina använda bruket av plogoxar visade på släktskap med Västerlandet, i motsats till Japan och Sydkina, där man endast bearbetade jorden med hacka.² v. Richthofen kunde hava visat på ännu en likhet med Västerlandet i de högtidliga bruk, som här iakttagas, då plogen första gången köres ut om våren, och den högtidliga ceremoni, som firades vid Peking var gång vårbruket började, då kejsaren själv, Kinas högste husbonde, inledde arbetet genom att med en särskilt rikt utsirad plog plöja de tre första fårorna för året.³

Sedan 1877 har mycket inträffat i vår kännedom om Kinas äldre historia. En av de kraftigaste bucklorna i Kinas l'ancienne culture slog Salomon Reinach år 1901, då han påvisade vissa likheter mellan djurframställningar i den äldre kinesiska och i den mykenska konsten.⁴ Arkeologien och konsthistorien hava sedan arbetat vidare. Den senare

¹ van Gennep, *Etudes d'ethnographie algérienne* Revue d'ethnographie et de sociologie V. Paris 1914, s. 11 ff.

² Cit. efter Münsterberg, *Art de l'extrême-orient*. Revue des études ethnogr. et sociol. II. Paris 1909, sid. 25.

³ Wells Williams, *The middle kingdom*, New York and London 1848, II, s. 108.

⁴ Reinach, *La représentation du galop dans l'art ancien et moderne*, Revue Archéologique 1900—01.

gör t. o. m. grundplanen för den nutida japanska och den forntida kinesiska gården till ett lån från Agamemnons och Atrevs välden i Fornhellas.¹ Då Kina övergår från stenålder till metallkultur, sker detta under inflytande av den då högt stående sibiriska bronsålders-civilisationen, vilken har sina rötter i kulturvärlderna kring östra Medelhavet. Och under de 2,000 år, som ligga före vår tideräknings början, står den kinesiska kulturen under ständig påverkan av mediterrän odling och smak. Även till Japan har detta inflytande nått, och lergods, som utgrävts här, visar stundom den mest överraskande likhet med kretensisk keramik under vad vi kalla den mellersta minoiska tiden.

Redan innan järnet uppträder i Ostasien, befinner sig den nordasiatiska bronsålderskulturen på vandring mot söder, och hålcelter i Cambodja visa den största likhet med liknande redskap i Kina, Sibirien och Ryssland.² Det är helt nya perspektiv för vetenskapen om människan som här öppna sig för oss. Att ett inflytande på Ostasiens materiella kultur och på dess konst icke kunnat undgå att utsträcka sig även till folkets tankevärld, dess tro och diktning, dess seder och samfundsskick, är knappast tänkbart. Men varför skulle västerländska kulturinitiativ stanna på Asiens fastland? Mähända skall ett närmare studium av exempelvis Söderhavsoarnas konst ställa denna i härstammingsförhållande till Ostasien. Men då är ju detta intet annat än mediterrän och indisk kultur omsmält i Ostasiens degel. Det överraskar oss knappast längre, när vi på Nya Zeeland och i den polynesiska övärlden träffa myter om världens skapelse, som på det närmaste erinra om Hesiodos' berättelse om Kronos' våld på sin fader Uranos.³

Den enda kultur, som alla forskarens ansträngningar ännu ickelyckats betvinga, är den central- och sydamerikanska, trots de många likheter den har att uppvisa med gamla världens odling. Nordamerika och Nordasien visa så stora likheter inbördes, att dessa otvivelaktigt bero på kulturell frändskap på ömse sidor om Behrings sund. Men det är icke från Nordamerika som den sydligare kulturen i nya världen härstammar. Och helt nyligen har Oscar Montelius i en uppsats i dessa frågor måst nöja

¹ Münsterberg, *anf. st.* sid. 28.

² Déchelette, *Manuel d'archéologie II.* Paris 1910, s. 69.

³ Lang, *Custom and Myth.* London 1901, s. 45 ff.

sig med att uppfatta den mexikanska och den peruanska kulturen som en självständigt uppkommen parallellutveckling till Gamla världens.¹

Annars vore man även här frestad att instämma med Oskar Münsterberg, då han i inledningen till sin *Chinesische Kunstgeschichte* skriver: »De i de mest avlägsna trakter utgrävda skatterna hava i sin form och ornamentik visat ett ofta överraskande sammanhang mellan gamla kulturer i hela världen. Ju mer vi lyfta slöjan från forntiden, desto mer komma vi till visshet om att det i världshistorien har funnits endast en sammanhängande kulturutveckling, vilken i de olika trakterna, under anpassning till den naturliga och kulturella miljön hos olika länder och folk, har utbildat självständiga kulturformer.»²

Härmed ha vi nått fram till ett av de mest brännande problemen i den etnologiska forskningen.

Av allt att döma hava alla världens folk genomlöpt i huvudsak samma utvecklingsstadier, på vilka ännu levande naturfolk i olika civilisationsnivåer — från de allra lägsta — lämna exempel. Frågan blir nu, vilket samband som existerar mellan samma civilisation hos ett folk och ett annat, och hur skall det förstås, att somliga vilda folk i våra dagar befinna sig på en kulturnivå, som européerna kanske för tusentals år sedan lämnat bakom sig.

Den ena lösningen på frågan gavs nyss. Enligt denna hava kulturframstegen gjorts hos ett eller somliga folk och från dem spritt sig i allt vidare ringar, alldeles som vågringarna kring den i vattnet kastade stenen. En tanke, som tänkts av de forna kulturfolken vid Medelhavet, kan sålunda hava nått avlägset boende folk först för något hundratal år sedan; andra tankar, som tänkts senare, skulle, om icke moderna samfärdsmedel rubbat äldre kulturvägar, hava behöft ännu några hundratal år, innan de hunnit fram.

Gentemot detta häfdas, framför allt av tyska etnologer, den uppfattningen, att yttre och inre företelser i det mänskliga livet, liksom all av mänsklig tanke ledd verksamhet, kunna vid olika tider och på olika

¹ Montelius, *Amerika och gamla världen*. Nordisk Tidskr. 1919, sid 50 ff.

² Münsterberg, *Chinesische Kunstgeschichte* I. Esslingen a. N., sid. 8.

platser av jordklotet uppstå alldeles självständigt. Människans natur är i det stora hela densamma över hela världen, och därför utlöser den under samma yttre betingelser samma resultat. För kulturella likheter behöver icke tillgripas förklaringen av yttre inflytelser, av lån eller av gemensam härstamning. Detta är med ett av tysken Bastian skapat ord teorien om elementartanken (der Elementargedanke).

För att fullt förstå teoriens tillkomst måste vi gripa tillbaka till den etnologiska forskningens barnaår. År 1859 utkom Charles Darwins ryktbara arbete *Origin of species*. Samma år utgav Theodor Waitz sin *Anthropologie der Naturvölker*, det första arbete, där en sammanfattande historia av mänskligheten lämnades på grundvalen av etnografiskt material. Året därpå utkom Adolf Bastians *Der Mensch in der Geschichte, zur Begründung einer psychologischen Weltanschauung*, och under de närmast följande årtiondena framväxer i England och Tyskland en rik etnologisk litteratur. Ett allt rikare stoff till kännedom om den mänskliga kulturen samlas. Allt vad de gamla filosoferna från Aristoteles och framåt med utgångspunkt från sin subjektiva uppfattning spekulerat fram rörande samfundet och de mänskliga funktionerna kunde nu på induktiv väg avläsas hos ännu levande folk. Självmedvetet — och med rätta — förklarar etnologien, att den numera gjort den praktiska filosofien till en exakt vetenskap. Det är naturvetenskapens evolutionsteorier, som behärska samtiden. Dessa hava givit oss en ny uppfattning av skapelsehistorien. De skola nu också tillämpas på människosjälen. Bastians *Elementargedanke* är ett tvättäkta barn av Darwinismen.

Teorien om att all mänsklig kultur skulle hava *ett* gemensamt ursprung, icke vara på olika håll spontant framsprungen ur människonaturen, har vunnit stadga genom den arkeologiska och konsthistoriska forskningen samt genom studiet av naturfolkens materiella odling. Elementartankens teori har framför allt hävdats av målmännen för den andliga kulturens utforskande.

Även för den senare kunna emellertid, trots den större skiftningsvidd de andliga funktionerna äga i motsats till de materiella, många tendenser påvisas, som tala för enhetsteoriens riktighet.

Jag skall exemplifiera detta med ingenting mindre än totemismen, den ett visst stadium i människans utveckling kännetecknande

civilisationsform, vilkens förnämsta kännemärken äro, att en viss stam anser sig härstamma från en viss djurart, som är helig, och vars kött icke får förtäras, att äktenskapsförbindelser olika stammar emellan äro bundna av vissa bestämmelser, samt att i regel släktföljden räknas icke på faderns linje utan på moderns. Totemism träffas nu huvudsakligast i Australien och Nordamerika samt på spridda ställen i Afrika. I sistnämnda världsdel är den stadd i försvinnande. Den har funnits i Sydamerika; vid Amerikas upptäckande hade minnet bevarat sig av att en sådan religion utrotats i Peru omkr. år 1100 vid dess erövring av Incas.¹

Den har även funnits i Europa. Ännu under det första årtusendet av vår tideräkning levde på brittiska öarna folkstammar, som företedde ett flertal för totemismen kännetecknande drag, såsom djurdyrkan, tatuering, släktföljd på mödernet, kannibalism, tabuseder knutna till konungens person, couvad — seden att mannen ligger i barnsäng — o. s. v.² Även vid Medelhavet funnos på Herodots tid folk, som räknade släktföljd på mödernet, och bl. a. i grekisk religion hava företeelser bevarat sig, som synas erhålla sin bästa förklaring, om de uppfattas som rester efter gammal totemism. Här måste man emellertid redan 1000 år f. Kr. hava lämnat den bakom sig. Att den bevarat sig senare på brittiska öarna kan få sin förklaring ur arkeologiska grunder. Vid stenålderns slut och under tidig bronsålder stå dessa landområden i intim beröring med Medelhavet. Ungefär med den äldre bronsålderns utgång upphöra dessa förbindelser genom omläggning av de europeiska handelsvägarna och England kommer nästan utanför den yttersta periferien av den mediterrana kulturen, en isolering, som först på allvar upphör med Plautius' erövring (43 e. Kr.). Totemismens stegvisa försvinnande är en illustration till liknelsen om vågringarna kring den i vattnetkastadestenen.

Med det ovan anförda vill jag naturligtvis icke hava påstått, att elementartanken icke existerar, och att vissa tanke- och viljeyttringar icke leda sitt ursprung från ett rent elementärt tankeliv. Men frågan blir då vad som är elementärt och vad som är sekundärt. Teorien om ele-

¹ Lang, *anf. st.*, s. 104 f.

² Conrady, *Geschichte der Clanverfassung*. Leipzig 1898, sid. 54 ff.; Pokorny, *Der Ursprung des Druidentums*. *Mitth. d. anthr. Ges. Wien*. XXXVIII. Wien 1908, s. 34 ff.

mentartanken bygger på att människans psyke i grunden är densamma, alltid och allestädes. Men är nu detta så alldeles säkert? Det är redan stor skillnad på psyke nu och för hundra år sedan. Då läste man Leopold, men är det så säkert, att man då skulle ha förstått Fröding.

Vad som är psyke hos en hindu och vad som hos honom kan betraktas som en elementär själsyttring är det icke hos en europé eller en japan. Det är sant, att dessa äro högt stående kulturfolk, men detsamma *kan* gälla även olika naturfolk. Vi veta ju ej ens om dessas fysiologiska förnimmelser äro desamma, om en neger förnimmer smärta på samma sätt som en indian.

Samma själsyttringar kunna helt visst uppstå oberoende av varandra. Två konstnärer kunna skapa samma konstverk, samma melodi o. s. v. utan att den ene vet av den andre. År 1289 hyllade Dante Beatrice i samma ord som den gotländske munken Petrus de Dacia några år förut hyllat Catharina. Men grunden för dylika dubbelföreteelser är att de allmänna kulturella förutsättningarna äro desamm. I sist anförda fall är det den tidigare renässansens starka ande, som gripit själarna i den homogenaste av alla kulturskapelser, medeltidens katolska kyrka.

Människan är och har i alla tider varit en samfundsvarelse, oförmögen att lösa sig ur en given miljö. Att alla rokokoporträtt ha släkttycke, jämförda med barockporträtten, beror icke på dräkten och frisyren eller på konstnären. Det beror på dragen. Innan vi för alltid svärja på elementartanken, fordrar följdriktigheten, att vi utreda, var den slutar och var psykosen vidtar, att vi klassificera även de olika psykologiska yttringarna och studera uppkomsten och spridningsvägarna för de miljöer, varur de vuxit.

I detta avseende har särskilt arkeologien varit en läromästare till försiktighet. En närmare anslutning till den arkeologiska forskningens resultat vore helt visst för etnologiens vidkommande önskvärd. Särskilt bland elementartankens förfäktare träffar man ofta en överraskande brist på förhistorisk kunskap. Sålunda har Richard Andree såsom exempel på huru samma företeelser kunna oberoende av varandra uppstå på de mest skilda håll, år 1878, anført, att vi i Indien träffa stendösar av alldeles samma slag som de franska. Ehuru det samtidigt

från arkeologiskt håll påvisades, att båda äga gemensamt ursprung kring Medelhavet, har man ännu under 1900-talets första årtionde hämtat näring åt elementartanken ur Andrees uppfattning från 1878.¹ Jag anförde nyss några exempel på en synnerligen ålderdomlig kultur på brittiska öarna vid vår tideräknings början. Man har inom etnologiska kretsar påstått, att dessa företelser icke ägde giltighet för den europeiska kontinenten, enär befolkningen på öarna vore av en helt annan ras än europeerna, en ras som drivits undan vid den keltiska erövringen 1000 år f. Kr.² Rasfrågan lämnar jag oavgjord, men går jag till källan för uppgiften om den keltiska erövringen, d'Arbois de Jubainvilles år 1906 utgivna *Les Druides*,³ finner jag att gaelerna någon gång mellan år 1300 och 800 f. Kr. erövrade England och dit införde bronsen, samt att gallerna 300 à 200 f. Kr. genom en ny erövring införde järnet. I själva verket infördes bronsen omkr. 1000 år tidigare genom handelsförbindelser med Medelhavet. — Många liknade exempel kunde anföras.

Härmed sammanhänger otvivelaktigt den brist på tidsperspektiv, som stundom kan iakttagas, och som framkallar svårigheter, när man vill förklara varför två skilda folk kunna i olika delar av världen leva på de mest olika kulturstadier. Det är mot bakgrunden av de nyss antydda miljöförutsättningarna som varje kulturspridning skall ses. Det går icke, att helt hastigt påtvinga en australneger en europeisk civilisationsform, men det kan lyckas med en japan. Handelsutbyte är i och för sig icke tillfyllestgörande för kulturspridning i detta ords egentliga mening. Det blir först det rätt långvariga kulturumgänge tvenne folk emellan, som länkar deras tankebanor och andliga förmögenheter i samma riktning, som så småningom gör ett lägre folk mottagligt för en högre kultur.

Det är miljöförutsättningarna och den av dem betingade långsamheten i kulturspridningen som måste fasthållas, om man vill erhålla en rimlig förklaringsgrund till att det finns människor på jordklotet, som leva på kulturstadier, vilka för årtusenden sedan övergivits av de civiliserade folken.

¹ Kaindl, *Die Volkskunde. Ihre Bedeutung, ihre Ziele und ihre Methode.* Leipzig u. Wien 1903, sid. 3.

² Pokorny, *anf. st.*, s. 37.

³ *Les Druides et les dieux celtiques à forme d'animaux*, Paris 1906, sid. 15 f.

För lösningen av frågan om kulturspridningar eller självständiga uppkomster måste till en början samma sorteringsarbete av de främmande folkens kulturprovinser utföras som den för Europas folkliga odling ovan antydda. Även för naturfolken kvarstår ännu ett grundligt kronologiseringsarbete, och detta måste gå hand i hand med utforskandet av dessas förhistoria. När de olika kulturbiologiska grupperna sinsemellan avgränsats, och när den kulturhistoriska utvecklingen inom varje sådan grupp kan säkrare avläsas, då skall också Europas folkliga odling kunna säkert inpassas i sitt sammanhang med andra länders och folkslags.¹

För att nå hit måste europeisk och allmän etnologi arbeta i den närmaste kontakt med varandra. Den inhemska folklivsforskningen har, vid sidan av sin rent nationella uppgift, den att åt framtidens vetenskapliga arbete rädda ett material, som nu mer än någonsin är på väg att försvinna. En vetenskaplig disciplin kan den emellertid aldrig bli, om den icke genom jämförelse med andra kulturer skapar sig perspektiv över de enstaka företelserna såväl bland allmogen som bland de högre samhällsklasserna. Och dessa kulturer äro oberoende av gränser mellan länder och världsdelar. All kunskap om människan såsom förnuftig varelse är kulturhistoria och såsom sådan inbördes oskiljbar.

Handelsförbindelserna hava varit kulturspridningens pionjärer. Det är därför som den materiella kulturens företeelser, och därvid i all synnerhet föremålen, erhålla den största betydelse för avgörandet av kulturella härstamningsfrågor. Sitt perspektiv bakåt i tiden erhålla dessa frågor genom arkeologien. Och dennas forskningsmaterial erhåller i gengäld själ och blod av etnologien.

Dessa här berörda forskningsområden äro strängt taget endast delar av ett och samma, vetenskapen om människan. Och det, denna ytterst syftar till, är att vinna svaret på människoandens gåta. Det svaret skall tilläventyrs evigt jagas; nya lösningar skola endast öppna nya frågor. Måhända böra vi hoppas, att svaret aldrig skall nås. Grubblat är syret, som får tanken att brinna.

Detta är forskningens Narkissosöde.

¹ Rörande vad som i hithörande fall utträttats hos naturfolken se Graebner, Methode der Ethnologie, Heidelberg 1911, ett arbete som först efter författandet av denna uppsats föll mig i händerna, men som på det kraftigaste betonar just de ovan framställda synpunkterna.

OM LAPPARNAS DÖDSRIKESFÖRESTÄLLNINGAR.

Av

HELGE ROSÉN.

Jens Kildal har i ett appendix till sitt verk *Afguderiets Dem-pelse*, som i likhet med så många andra källskrifter till den lapp-ska mytologien är beroende av von Westens tyvärr förlorade arbete *Missions Anstalter for Nordlandene*, givit följande skildring av lapp-arnas odödlighetstro. När en lapp dör, kommer hans själ ner i *Jabmeajmo*, som är beläget ett stycke ner i jorden, och där får den en ny kropp. Har lappen varit sina gudar lydig, kommer han där-ifrån till *Mailmenradien*. Har han däremot inte det varit, kommer han till *Rotaymo*, som ligger långt nere i jorden, varest den får en ny kropp, och därifrån kan den aldrig komma till *Mailmenradien*.¹ Samma uppgift förekommer även i andra källskrifter. Flera förfat-tare ha påpekat den stora likheten mellan den här uttalade uppfatt-ningen av de dödas liv och den katolska läran om skärseld, himmel och helvete. Och det lider intet tvivel om att denna lappska före-ställning är ett lån från de katolska grannarna germanerna under medeltiden. Frågan är endast, om några lappska element kunna påvisas i dessa föreställningar. Skulle så ej vara förhållandet, vilka föreställningar ha då lapparna haft om de dödas liv?

¹ Reuterskiöld, *Källskrifter till lapparnas mytologi* 1910, sid. 89.

Radien-aimo. Utom i nyssnämnda Kildals appendix omtalas Radien-aimo i några andra källskrifter. Forbus har i sin skrivelse till K. M:t år 1727 nästan ordagrant samma uppgift som Kildal.¹ Skanke översätter i sin *Epitome Radien-aimo* med de Saligas plats i Guds Himmel. Och i Samilins uttydning av de lapska orden i v. Westens brev heter det: Radien säjes ock uptaga de döda till sig, sedan de en tid lång varit i jabmi aimo, eller i dödzens land.² I v. Westens brev till prästerskapet i Jämtland slutligen heter det: »De ventede et nyt legeme i Mubbenaimo og derfra at fare til ævigheds verden, deres aand og dyrenes aand skulde fare fra legemet til Radienatsie. — — — De mente ingen fordømmedes eller kom til Rotaimo uden de som hafde stiaaled og vaared ildssindede, men største Noider levede best udi Mubbenaimo og Ibmelaimo.»³ Uppgifterna om lapparnas Radien-aimo förekomma således uteslutande i källskrifter, som äro beroende av v. Westens stora arbete *Missions Anstalter*. Föreställningen har således antagligen varit lokalt begränsad. Redan detta tyder på, att den ej är ursprungligen lapsk utan är ett lån från de germanska grannarna. Denna förmodan finner bekräftelse därav, att Radien är, såsom Reuterskiöld påvisat, identisk med de kristnas Gud.⁴ En sådan identifiering står visserligen i strid med Kildals ovan anförda uppgift, att de goda skola komma till Mailmenradien. Enligt Kildal blir ju således Radien densamma som Mailmenradien. Men denne i sin tur är identisk med Weralden Olmai, d. v. s. den nordiske Frö.⁵ Denna Kildals uppgift är emellertid påtagligen oriktig. Kildals uppgifter grunda sig ju ej på några självständiga forskningar utan äro hämtade från v. Westens arbete. Men både i v. Westens brev till prästerskapet i Jämtland och i de skrifter, som direkt eller indirekt häröra från honom, kallas alltid de saligas boning Radien-aimo. Det är således tydligt, att denna föreställning kommit till lapparna från

¹ Reuterskiöld, o. a. a., sid. 32, 37.

² o. a. a., sid. 105, 12.

³ o. a. a., sid. 3.

⁴ Reuterskiöld, *De nordiska lapparnas religion*, sid. 100.

⁵ Rosén, *Phalloguden i Norden* (*Antikvarisk Tidskrift* 20,2), sid. 5; Hammarstedt *Kvarlevor av en Frös-ritual* (*Festskrift till H. F. Feilberg*, 1911), sid. 513.

de kristna germanerna. Troligt är också, att den ej haft någon större utbredning bland lapparna.

Ibmelaimo. Detta på några ställen i källskrifterna förekommande uttryck står som beteckning på de saligas boning. Med ordet *Ibmel* beteckna vanligen lapparna de kristnas Gud. Föreställningens kristna ursprung och karaktär är påtaglig.

Mubbeaimo och Fudnosaimo. Om *Radien-aimo* är en beteckning på de kristnas himmel, så är tydligen dess motsats *Mubbeaimo* det samma som katolikernas helvete. Detta framgår med all önskvärd tydlighet av de skrifter, som stå i samband med v. Westens missionsarbete. I Skankes *Epitome* översättes *Mubben* med djävul och *Mubbenaimo* med helvete.¹ I *Närömanuskriptet* står *Mubbenaimo* — personen och hans boning förväxlas ofta — i betydelsen djävulen som motsats till *Ibmel*. Lappen har två dörrar på sin kåta, heter det där. »den eene kalder han *Ux*, dend hörer *Mubbenaimo Dievelen* til, den anden kalder han *Paasio*, den hörer *Immel*, vor *Herre* til».² Och då ett barn skall omdöpas, använder lappen denna formel: *Jag döper dig från Gud till avgud, från Jemmel till Mubbenaimo.*³ *Kerstin Jakobsdotter* förklarade även, att »store *Nojde* — — — hwilka när dheras söner wilja lära all dheras konst, neka dhe der til och säya sig hafwa gifwit kropp och siähl för den konsten till *Ula Käimo* eller *Mud baimo*».⁴

Identisk med *Mubbe-olmai* är *Fudno*. I *Närömanuskriptet* betraktas de som en och samma gudomlighet: *Mubbenaimo*, det er *Sathan*, hvilken de og kalder *Muben-Olmay*, *Ingil*, *Pahan*, *Phudno*.⁵ Och *Fudno* översättes med djävulen och hans rike, *Fudnosaimo*, med helvetet. *Kerstin Jakobsdotter* översätter *Fauno* eller *Fudno* med »den wärsta i *Helfvetet*»,⁶ och *Samilin* uttyder ordet med djävulen och tillägger,

¹ Reuterskiöld, Källskrifter sid. 104.

² Kildeskrifter til den lappiske Mythologi ved Qvigstad (Det kgl. norske videnskabers selskabs skrifter 1903 n:o 1) sid. 26, 41.

³ o. a. a. sid. 55.

⁴ Reuterskiöld, o. a. a. sid. 9.

⁵ Kildeskrifter ved Qvigstad sid. 35.

⁶ Reuterskiöld, Källskrifter sid. 9.

något som styrker identiteten mellan Fudno och denne senare, att ordet brukas, när lapparna svärja.¹

Både Mubbeolmai och Fudno ha således identifierats med djävulen. Häremot behöver naturligtvis ej Wiklunds antagande strida, att namnet Mubbeolmai framkonstruerats ur Mubbeaimo.² Nu är det vanligt, att missionärer kalla hedningarnas gudar för djävulen. Tänkbart vore därför, att de båda gudarna sammanställts med djävulen endast och allenast därför, att de voro hednagudar. För ett sådant antagande kan också ett yttrande av Närömanuskriptets författare åberopas: »Mubenaimo det er Sathan — — — mens de anseer ham dog ikke paa den Maade, hand anseis effter Skriften af rette Christne — — — Pahan saa velsom det Nafn Phudno betyder hos dem een Hefnere eller Straffere.»³ Men detta uttryck behöver ju endast innebära, att medeltida kristna föreställningar uppblandats med en del lapska element. Att Mubbeolmai och Fudno verkligen äro identiska med den kristna medeltida djävulen, framgår av den ovan nämnda motsats, vari han ställes till Radien, som ju är identisk med den kristne Guden. Därpå kan även det offer tyda, som ägnas Mubbeolmai. Lapparna nedgräva vid sina offer träbeläten i jorden. När de offra till Mubbeolmai, slaktas en hund, med vars blod träbelätet bestänkes, som sedan nedgräves. Möjligen kan detta vara en kvarleva från den katolska mytologien, som ställde djävulen och hunden i förbindelse med varandra. Enligt den kristnade mytologi, som vann insteg hos nordgermanerna under medeltiden, uppträdde onda människor efter döden samt djävulen ofta i hundskepnad.⁴

Rutaimo. Enligt Kildals appendix kommo de onda till Rutaimo. Rutaimo skulle således närmast motsvara det kristna helvetet. Härmed äro vi inne på den svårlösta frågan om Rutos väsen. På trummorna framställes Ruto ridande på en häst.⁵ En ständigt och jämt i källskrifterna återkommande uppgift är, att en död häst off-

¹ o. a. a. sid. 14.

² o. a. a. sid. 115.

³ Kildeskifter etc. ved Qvigstad sid. 35.

⁴ Rosén, Om själavandringstro i nordgermansk folkföreställning (Fm. Ft. 1918).

⁵ Friis, Lappisk Mythologi sid. 33, 35.

ras åt honom.¹ Ruto kommer med sjukdom och plågar därmed människor och renar.² I Närömanuskriptet säges på ett ställe, att han är klädd i blå kläder.³ Rutos hem ligger långt i norr⁴ och identifieras med helvetet.⁵ Detta hem skildras alltid som ett de dödas hemvist. Ulven kallas Rutos hund, Rutu-Sjuwen.⁶

Enligt Wiklund har ordet lånats till finskan med vokalförkortning. Där heter guden Rutto.⁷ Till kännedomen om Rutos väsen kunna skildringarna av den finske guden ej lämna några bidrag. De båda gudarna skildras på helt olika sätt. Den finske guden är en pestgud. Han kommer söderifrån till Lappmarken med köpstads-gods. Han håller sig dold i akkjan, tills han kommer till en viss plats. Till Finnmarken kommer han med fartyg, vanligen med hampa. Rutto avbildas under form av ett nystan, en hermelin eller två vandrande dockor. Rutto vill särskilt förgöra allt, som är prälande. En gång, då man fått veta, att Rutto var i antågande, utstyrde man en ren med många dyrbarheter. Rutto anföll renen och omkom. Ett par gånger har man lyckats dränka pesten i en fors, så i Könesguoikka och Wulekewaes.⁸ Dessa pestskildringar påminna mycket om de nordiska.⁹ Även i Norden har pesten personifierats, även här kommer den med köpstads-gods, även här kan man oskadliggöra den på ett eller annat sätt. Därmed är naturligtvis ej sagt, att de finska pestskildringarna skulle vara nordiskt lånegods. De äro av den art, att de kunna uppstå självständigt på skilda ställen. Frågan om en påverkan från nordgermanerna skulle föreligga må här lämnas åsido, då den saknar betydelse för föreliggande spörsmål. Av vikt är endast, att motsvarigheter till de

¹ Reuterskiöld, Källskrifter sid. 36, 69, 97; Kildeskrifter ved Qvigstad I s. 15; Fellman, Anteckningar under min vistelse i Lappmarken 2 sid. 18, 151.

² Reuterskiöld, o. a. a. sid. 59.

³ Kildeskrifter ved Qvigstad I sid. 15.

⁴ Reuterskiöld, o. a. a. sid. 9.

⁵ o. a. a. sid. 15.

⁶ o. a. a. sid. 105.

⁷ o. a. a. sid. 115.

⁸ Fellman, o. a. a. 2 sid. 151.

⁹ E. T. Kristensen, Danske sagn 4; Johnsson, Sagnene om den sorte Død i Nutids Strejffys (Trolde-sagn og dunkel tale, 1917 s. 37 o. f.).

karaktäristiska skildringarna av Rutto som den pestförande guden aldrig förekomma om Ruto. Många religionshistoriska forskare mena, att även Ruto var en pestgud. Men ett sådant antagande saknar varje som helst stöd i de lapska källskrifterna. Ruto sänder sjukdom men ej pest. Rutto å sin sida saknar Rutos viktigaste funktion att vara härskare i underjorden. Skildringarna av Ruto och Rutto äro således så grundväsentligt olika, att man, trots namnligheten, kunde frestas att anta, att de äro två skilda gudomligheter. Så behöver emellertid ej nödvändigt vara fallet. Rutto kan mycket väl vara en senare utvecklingsform av Ruto. Pestguden Rutto kan mycket väl ha uppkommit ur dödsguden Ruto. Hur än härmed må förhålla sig, för kännedomen om Rutos egentliga karaktär måste man hålla sig till de skildringar, som lämnas i de lapska källskrifterna, då dessa tydligen lämna uppgifter om ett tidigare utvecklingsstadium.

Från Ruto bör troligen även skiljas Ruota. Åt denna gud, som har en motsvarighet i det skandinaviska Juola-folket, offrade man vid jultiden.¹ Föreställningen om denna gudomlighet, som sällan omnämnes i källskrifterna, har troligen varit lokalt begränsad.

Det är ju nu med full säkerhet bevisat, att en hel del av de lapska gudagestalterna äro lånade från nordgermanerna. Har också Ruto någon motsvarighet i den nordgermanska gudavärlden? Olrik påpekade i sin märkliga uppsats *Nordisk og lappisk Gudsdyrkelse* vissa likheter mellan Ruto och Odin. Båda äro dödsgudomligheter. Både Ruto och Odin framställas ridande och uppenbara sig i blå kläder. Men Olrik vågade ej identifiera dem. I stället uttalade han, fastän med en viss tvekan, den åsikten, att Ruto var en gud, som lapparna själva skapat som förklaring till ett från nordborna lånat offerkick.² Reuterskiöld och Unwerth ha med fog uttalat sina tvivel på ett sådant lån.³ Det ser också ut, som om Olrik gripit till sin

¹ Fellman, *Handlingar och uppsatser* 1 sid. 404.

² *Danske Studier* 1905 sid. 53.

³ Reuterskiöld, *De nordiska lapparnas religion* s. 100; v. Unwerth, *Untersuchungen über Totenkult und Odinnverehrung* 1911 s. 183.

hypotes närmast därför, att han ej funnit någon nordisk gud, med vilken han kunde identifiera Ruto.

Unwerth har i sin avhandling tagit fasta på Olriks jämförelse mellan Ruto och Odin, och han söker bevisa deras identitet. Ruto är enligt Unwerth en av de norska lapparnas huvudgudar. Människor offrades åt Odin och sannolikt även åt Ruto. Sådana offer bragte man åt Odin vid livsfara. Även från Ruto måste man köpa sig fri. Båda härska över ett dödsrike. Att Ruto saknar många av Odins egenskaper, söker v. Unwerth förklara därmed, att lapparna upptagit ej Eddans Odinsgestalt utan en ursprungligare form av denne gud.¹ Mot denna argumentering kan först med Reuterskiöld anmärkas, att Ruto ingalunda är någon av lapparnas huvudgudar.² Vidare omnämna källskrifterna aldrig människooffer till Ruto. Båda äro visserligen dödsgudomligheter. Men hur olika äro ej de världar, som de regera över. Odin styr i krigarparadiset Valhall — varken folktron eller Eddan låter honom regera över något annat dödsrike. Ruto däremot råder över de osaliga. Olrik fäste uppmärksamheten på och även Unwerth framhåller, att både Ruto och Odin äro blåklädda. Men den blå färgen är ej något för Odin särskilt utmärkande, och av lapparnas gudar uppträdde även Horagalles, som är identisk med Tor, i blå kläder.³ Något verkligt stöd för en identifiering av Ruto med Odin finns således inte.

Enligt Reuterskiöld äro både offerskicket och guden ett lån från germanerna.⁴ Likhetspunkterna mellan Ruto och Odin voro för få, för att de båda gudarna skulle kunna identifieras. Finns någon annan nordgermansk gud, med vilken Ruto företer likheter? Det finns verkligen en nordisk gudomlighet, som har flera drag gemensamma med Ruto. Det är Hel. Rutos viktigaste uppgift var att härska över ett dödsrike. Detta stämmer ju väl med Hels funktioner. Ruto framställes ridande på en häst. I den nordiska mytologien och folkföreställningen sättes även Hel i förbindelse med häs-

¹ v. Unwerth, a. a. sid. 183. Jfr Brate, Vanerna s. 30.

² Reuterskiöld, De nordiska lapparnas religion sid. 100.

³ Kildeskrifter ved Qvigstad sid. 15.

⁴ Reuterskiöld, De nordiska lapparnas religion sid. 100.

ten. I Ynglingasagan kallas Hel hästmön.¹ I skandinavisk folktro sättes döden i förbindelse med hästen. Saxo omtalar Helhästen. Och i ännu levande jylländsk folktro bådar Helhästen, som i allmänhet uppträder utan ryttare, död.² Ruto uppträdde i blåa kläder. Den blåa färgen var något för Hel så karakteristiskt, att ordspråket uppkom: blå som Hel.³ Ruto tänktes sända sjukdom till människor och djur. Att samma föreställning funnits om Hel, därpå tyda ordet helsot och tron, att till Hel kommo de i sotsäng döda. Rutos rike låg långt mot norr och dit förlade även nordborna sitt dödsrike. Hels rike blev i senare nordisk föreställning mer och mer en förvisningsort och till sist helvetet. Även Rutos hem var ett pinoställe. Och Ruto blev ofta likställd med Fudno och djävulen. Westen säger i sitt brev till Jämtlands prästerskap om lapparna, att »deres forfædre ere dend største deel gandske farne Rantu i vold».⁴ Mot en identifiering av Hel med Ruto kunna ett par invändningar göras. Stundom säges visserligen Ruto vara ett kvinnligt väsen, men i allmänhet betraktas han dock i de lapska källskrifterna som en manlig varelse. Hel däremot var en kvinnogestalt. Men sådana övergångar från ett genus till ett annat äro ej ovanliga i religionshistorien. Här behöver blott hänvisas till Nerthus-Njord. De kunna sammanhänga med sociala förhållanden. Även en annan invändning kan göras mot identifieringen av Hel och Ruto. Namnet Ruto kan ej härledas av Hel eller något av hennes binamn. Men denna invändning är föga vägande. Guden Bieggolmai anses ju allmänt som identisk med Njord fastän det förra namnet ej kunnat härledas ur det senare. Att lapparna skapat ett eget namn på en gud, som de lånat från ett främmande folk, kan ju förefalla egendomligt. När det gäller Hel, kan emellertid saken finna sin förklaring däri, att denna gudomlighet först sent blivit personifierad. De invändningar, som skulle kunna göras mot identifieringen av Hel och Ruto, äro av liten betydelse. Likheter

¹ Kap. 20.

² Kristensen, Danske sagn.

³ Edda Snorra Sturlusonar I sid. 106; Eyrbyggja saga kap. 115; Njala saga kap. 177; Flateyrboken II sid. 136; Fornmanna sögur III sid. 189.

⁴ Reuterskiöld, Källskrifter sid. 5.

mellan de båda gudomligheterna äro däremot så pass väsentliga, att man kan våga identifiera dem med varandra.

Jabmi-aimo. Det är ytterst få uppgifter, som källskrifterna lämna om detta dödsrike. Frånsett den förut nämnda, i Kildals appendix förekommande uppgiften, säga källskrifterna, att den sjukes själ är i Jabmi-aimo¹ och att trollkarlens själ beger sig dit, då den i exstasen lämnar kroppen.² Av trummorna att döma ser det ut, som om Jamikuciaibmo, de dödas rike, såg ut som de levandes. Där funnos både kyrka och lapphyddor.³ De döda, Jamekatserna, äro lika mäktiga, som de varit på jorden. De åstunda att få sin släkt, sina barn och anhöriga ner till sig.⁴ Över de döda härskade Jabmi-akka, men denna föreställning är tydligen sen.⁵ Detsamma gäller naturligtvis om Jabme-ajmi-Ollmaj, som finns omtalad i Solanders relation.⁶ Jabmi-akkas offerdjur skulle, som vanligt är fallet i religionshistorien, då det gäller offer åt de döda, vara av svart färg.⁷ På renar, som offrades åt henne, bands omkring högra örat eller hornet en svart ylletråd.⁸

Enligt den ovannämnda framställningen i Kildals appendix motsvarade Jabmi-aimo katolikernas skärseld. Efter att ha varit någon tid i Jabmi-aimo, kommo de döda till salighetens rike. Men detta är också den enda likhetspunkten med den katolska föreställningen om skärselden. Det förefaller därför otroligt, att den lapska Jabmi-aimo-föreställningen skulle ha uppkommit ur denna katolska åskådning. Förefintligheten av kyrkor i de dödas rike behöver naturligtvis ej innebära, att föreställningen skulle ha kristet ursprung. Jabmi-aimo har ej heller några likheter med den nordgermanska hedendomens dödsriken, Hel och Valhall. Valhall-åskådningen saknade f. ö. lapparna förutsättningar att tillägna sig. Det förefaller

¹ Reuterskiöld, Källskrifter sid. 92.

² o. a. a. sid. 23, 93.

³ Friis, a. a., trumma n:o 1, fig. 17.

⁴ Reuterskiöld, o. a. a. sid. 35, 59.

⁵ o. a. a. sid. 23, 35, 59, 98; Reuterskiöld, De nordiska lapparnas religion, sid. 97.

⁶ Reuterskiöld, Källskrifter sid. 23.

⁷ o. a. a. sid. 97.

⁸ Fellman, Anteckningar 2 sid. 101.

därför mest troligt, att Jabmi-aimo-föreställningen utbildats av lapparna själva. Förklarligt blir då, varför föreställningen är så lite utvecklad. I allmänhet ha dödsrikesföreställningarna uppkommit i samband med hopandet av gravarna. Lapparna ha på grund av sitt nomadliv länge ej haft några allmänna begravningsplatser utan jordat liken, där det fallit sig lägligast. Det är först då lapparna börjat bosätta sig eller övergå till kristendomen, som de fått allmänna begravningsplatser.

Saivo. Enligt en del religionshistoriska forskare hade lapparna utom de nämnda dödsrikena ännu ett, nämligen Saivo. Beträffande denna föreställning kan hänvisas till Wiklunds uttömmande och grundliga undersökning.¹ Endast det viktigaste må här framhåvas. En nordlig motsvarighet till Saivo är Passevare. Saivo äro heliga fjäll eller sjöar. I dem bo Saivo-Ollmaj, Saivomännen. De äro »Spiritus Familiares, hwilka kiöpas el. ärfwes, och äro uti wissa fiäll».² De giva »rååd uthi åtskilliga swårigheter».³ Saivofolket levde ett liv, som påminde om lapparnas eget. Av Saivodjuren betjänade sig noiderna. Saivoföreställningen är, som Wiklund påvisat, ett nordiskt lån. Saivofolket motsvarar fullständigt det norska huldrefolket. Sägner av samma slag berättas om båda. Något dödsrike kan Saivo inte vara. Visserligen säges någon enstaka gång, att de, som dö, komma till Saivo.⁴ Men sådana föreställningar äro tydligen av sent datum. Drag, som egentligen tillkomma gengångare, överflyttas lätt på andra övernaturliga väsen.

Undersökningen av lapparnas tankar om de döda ger vid handen, att de mera utvecklade dödsrikesföreställningarna äro lån från nordgermanerna. Detta är ej ägnat att förvåna. Förutsättningen för uppkomsten av föreställningen om ett dödsrike har hos många folk varit hopandet av gravarna. Och även där föreställningen om ett alla omfattande dödsrike uppstått, brukar tanken, att den döde bor i graven, fortlewa med utomordentlig seghet. Även hos de kulturellt mycket högre stående nordgermanerna var föreställningen om

¹ Le monde oriental, 10 s.-45 o. f.

² Reuterskiöld, Källskrifter sid. 24.

³ o. a. a. sid. 58.

⁴ Drake, Lapparna och deras land 1918 sid. 309.

ett stort dödsrike mycket svag under hednatiden. De hade föreställning om ett Hel och ett Valhall, men det oaktat återkommo de ständigt och jämt till tanken, att den döde bodde i graven. Många av nordgermanernas dödsbruk åsyftade att göra gravlivet så drägligt som möjligt. Men det finns ej ett enda dödsbruk, om vilket det klart och tydligt kan visas, att det stått i förbindelse med tanken på ett dödsrike. Även enligt lapparna lever den döde i graven. Som bevis för att lapparna skulle ägt en föreställning om ett stort, avlägset dödsrike, har ofta anförts seden att vid graven kvarlämna den släde, varpå liket transporterats. Men innebörden i detta bruk förklaras vida enklare på ett annat sätt. En mängd folk ha brukat förstöra alla saker, som på något sätt varit i beröring med ett lik. Detsamma ha även lapparna brukat göra. Det ligger då nära till hands att förklara seden att kvarlämna släden därmed, att även denna ansågs vara besmittad, tabu. I graven fortsätta de döda det liv, de levat. Noiderna fortsätta att vara noider. Antagligen har man att häri söka förklaringen till uppgiften hos Rheen, att en mässingsring bindes kring likets högra arm.¹ Noiderna brukade ha en sådan ring, ett bruk, som enligt Olrik lånats från nordgermanerna.² Det är därför troligt, att Rheens uppgift är oriktig såtillvida, att detta bruk iaktogs endast på noidernas lik. Föreställningen, att den döde lever i graven, har givit upphov till en mängd sägner. Här må endast en sådan anföras. Johan Turi berättar, att en gång en lapp lagt sig att sova i en håla. Då kom där en människoskepnad, som befallde honom att gå bort och sade: »Du får ej sova ovanpå mig.»³ Man kommer att tänka på den nordiska sagans Asolfr, som klagade över, att en tjänstepiga torkade sina fötter på hans grav.⁴ Man behöver naturligtvis ej anta, att denna lapska föreställning skulle vara ett lån från deras grannar. Tankarna om de dödas liv i graven äro av den art, att de kunna uppkomma överallt, där liken jordas.

¹ Rheen, En kortt Relation, Sv. L. XVII: 1, sid. 46.

² Olrik, Nordisk og lappisk Gudsdyrkelse sid. 53.

³ Turi, Muittalus samid birra sid. 112.

⁴ Islendinga sögur I sid. 43.

Själavandringsföreställningar. Vid sidan om föreställningarna om livet i graven har hos lapparna funnits en tro på själavandring. Någon mera utbildad åskådning därom ha lapparna lika litet ägt som deras germanska grannar. Om människosjälens övergång i djur finnas, såvitt jag vet, blott en enda uppgift. Enligt nu levande lapsk föreställning bli mördade, oäkta barn till äppar. Men äppar är också ett namn på en fågel, *Falco apivorus*.¹ Då det är föga troligt, att lapparna ursprungligen gjort någon större skillnad mellan äkta och oäkta barn, är denna föreställning säkerligen av sent, kristet ursprung. Om de hedniska lapparna således ej synas ha ägt någon föreställning om människors förvandling till djur efter döden, så ha de däremot, i likhet med sina germanska grannar, trott, att de döda levde upp i människor. När ett barn insjuknade, ansågs detta bero på, att någon av de döda förtörnats, emedan det ej uppkallats efter den avlidne.² Ett barn, som ej uppkallats efter någon död, vantrivdes.³ Dog någon anförvant, uppkallades det första barn, som föddes därpå, efter den avlidne.⁴ Det var en tro, att barnet kom att likna den person, det uppkallats efter.⁵

¹ Drake, Lapparna sid. 350.

² Düben, Om Lappland och lapparne sid. 264.

³ Högström, Beskrifning öfver de til Sweriges Krona lydande Lapmarker sid. 137.

⁴ Rheen, a. a. sid. 8; Graan, Relation (Sv. L. XVII: 2) sid. 21.

⁵ Kildeskrifter ved Qvigstad I sid. 14.

FORNA DAGARS JUL I BJURÅKER.¹

Av

LOUISE HAGBERG.

När man ute på landsbygden forskar efter gångna tiders seder och bruk och därvid ibland annat börjar att tala om julen och dess firande, då lysa alltid de gamlas ansikten upp vid blotta tanken på hur roligt man hade vid juletid i deras barndoms- och ungdomsdagar. Ty så roligt som då kan man aldrig få numera försäkra de enstämigt; nu för tiden är det aldrig någon riktig jul, för det är så mycket som man nu saknar som förr var kännetecken på att det var helg, och det är så trist och underligt att sakna det, tycka de. Och visst är att julen förr i världen, och i synnerhet ute på landet, hade en vida större betydelse än vad nu är fallet i vår jäktande tid. Men bråda och ansträngande voro de veckor som föregick julen och många och skiftande de göromål som dessförinnan måste vara undan-gjorda; allting fanns inte då som nu att köpa färdiggjort, och allt skulle vara i ordning i god tid, så att julen även blev en riktig helg och en verklig vilotid, då alla arbeten, vilka ej voro absolut nödvändiga, fingo vila. Stökigt och brådiskande var det alltså och i all synnerhet »da'n före aftan».

¹ Följande skildring grundar sig på muntliga meddelanden från i socknen (byarna Avholm, Björsarvet, Brännås, Fagerfall, Kyrkbyn, Lia, Norrdala, Stråsjö och Svedjebo) boende eller födda personer i 50—90 års åldern. Det är ju sålunda givet, att samtliga här beskrivna seder ej förekommit alldeles lika i alla byar eller ens alla gårdar inom samma by. — Ett särskilt tack för lämnade värdefulla uppgifter frambäres till fru Anna Lindgren, Rimbo prästgård.

Den första känningen av julens annalkande hade bjuråkersbon redan på sensommaren eller hösten, då »julhalmen» skulle skördas. Ända tills för omkring en tjugu år sedan kvarlevde på enstaka ställen i Bjuråker den gamla vackra seden att breda stugans golv med halm, eller i de byar, där man hade tillgång därtill, med vass, som höll sig längre och såg prydligare ut, men »julhalm» hette det i alla fall. Vassen eller blistern skars av när det frusit, och togs i stora kärvar som när man tar säd, och lades därpå i gott förvar, så att den var fin och vacker när julen kom. Där långhalm begagnades, togos särskilda kärvar undan vid skördetiden. »Men nu är halmen borta» klagas det, och så kan man — beledsagat av en suck — få höra det drastiska tillägget, »nu är det bara lortmattor i stället».

Åtskilliga veckor före jul var det att börja och taga itu med de mångskiftande hushållsförberedelserna. Det skulle lutas fisk, kokas brännvin och bryggas juldricka, slaktas, stöpas ljus, bakas och så vidare. Hemmet skulle för en lång tid framåt förses med såväl mat som dryck och lyse.

Det första man då fick tänka på var fisken, som skulle blötas eller läggas i vatten, där den sedan fick ligga i en åtta dagars tid, varefter den lades ned i aska och kalk. Vanligen togs därtill gråsej som köptes i Hudiksvall.

Till de viktigaste göromålen hörde brännvinskokningen och julöls- eller juldricksbrygden, som brukade äga rum ett par tre veckor före jul. Förr i tiden kokades det brännvin i nästan varje gård, och även ganska långt efter det husbehovsbränningen blivit förbjuden höll man mångenstädes på därmed i smyg. Ännu så sent som år 1905 anhölls i en av byarna en hel familj för brännvinsbränning, som bedrevs i ladugården. Det var ej små kvantiteter som behövdes, då de skulle ha brännvin »varenda rykande dag», och då bland annat även ett visst mått brännvin ingick i drängars och pigors lön. En dräng skulle till jul ha 2 och en piga 1 kanna. Ofta hände det, att dessa sedan omsatte brännvinet i penningar och sålde det till andra, varvid de kunde få ej mindre än 50 öre jumfrun.

I varenda ladugård — där man förr alltid hade en öppen spis —

fanns det vanligen en brännvinsapparat, men sedan husbehovsbränningen år 1855 blivit förbjuden, tordes man ej mera gå öppet till väga, utan då stängdes ladugården helt försiktigt, man fick ju ta sig i akt för länsman, som kunde komma helt oförhappandes. Men se, då var det ett nöje för barnen att springa omkring och skrämma gummorna. »Nej, du får inte komma in», lät det då, »för jag håller på att koka drecka i snorbotjen».¹

Brännvinet skulle ha ett visst gradtal, och det första brännvinet, som var mycket starkt kallades »förstdroppar». En gång, så berättas det, voro några herrar däruppe och jagade i närheten av en avlägsen by och bland dem själva överståthållaren. Under jaktens strapatser hade så en av jägarne fått skoskav och ville bota det med brännvin. »Har ni något brännvin?» frågade de en gumma. »Nej, brännvin har jag inte, men förstdroppar det kan ni få», svarade gumman utan en tanke på att hon på så sätt röjde, att hon hade kokat brännvin hemma, oaktat att husbehovsbränningens dagar då voro förbi.

Fastän brännvin ju var den vanligaste drycken — även kvinnor togo en tår av julbrännvinet, som söps med sked — så fanns det likvisst hem, där det ej alls förekom. De hade för övrigt ett alldeles särskilt sätt däruppe att ta bort smaken för brännvin redan hos små barn. De togo och hällde dem fulla både utan och innan, och därav blevo barnen, påstås det, så skrämda, att de sedermera aldrig ville smaka brännvin.

Förutom brännvin skulle det alltid vara gott hemkokt rostat juldricka, av vilket det vanligen bryggdes två sorter till jul i ett par stora tunnor, till sommarölet däremot tre. Bjuråkersbon, som är i besittning av en livligt spelande fantasi, har särskilt lätt för att »dikta ord», och i en gård, där brännvin ej brukade förekomma men däremot starkt gott dricka, hade drängarna döpt de olika sorterna till »Rummeldus», »Busbas» och »Passlagom».

När juldrickat, som bereddes av hemmalt, skulle bryggas, gällde det att vara tidigt uppe, redan kl. två, tre på morgonen för att

¹ »Snorbotjen» eller »snorbocken», skämtsam benämning på brännvinsapparaten.

börja och hetta drickat. Maltet, som beretts av råg eller korn — helst råg, men det fick väl mången gång bli båda delarna, om det ej räckte till — lades i vatten och rördes om med en stor träspade och fick så stå vid sakta eld och svälla och sötna; det skulle komma nära kokning men fick ej koka. När det svällt ut ordentligt, östes några skopor av »mältan» i rostkaret, som under tiden gjorts i ordning, och så slogs hett vatten på så pass mycket som beräknades för en pannmur, beroende på hur mycket dricka man ville ha. Rostkaret — ofta en fotbunke — hade i botten en öppning så stor som mynningen på ett dricksglas. Över denna lades ett kors av fin råghalm, och däröver ett lager av halm, och så vred man ihop en mängd ringar eller kransar av halm och lade dem överst; »mältan» skulle ha högt att rinna igenom, så att drickat blev klart. Det silades så igenom halmen ned i en stor kopparkittel eller kar, som stod under rostkaret och undan för undan tömdes i pannmuren, där det fick koka en god stund, d. v. s. det rostade ej själva vörten, den kokades till efterdricka eller sämre dricka. För att ge god smak kokades humle och blandades i. När drickat hade kokat, slogs det upp, och då det var nästan kallt, »sommarljunt», lades jästen i, och så snart det jäst ut, fylldes det på tunnor.

Sedan dricksvarorna gjorts i ordning, tog man itu med slakten någon vecka före jul, men bestyren därmed voro icke så omständliga som på andra håll, där det skulle vara en mängd olika slags korv-mat. Men slaktas skulle det vanligtvis, för så vitt ej höstförrådet räckte till, och framför allt julgrisen, vidare en kalv för julsteken och så ofta ett nöt, vanligen var det någon gammal ko som fick släppa till livet. Fastän befolkningen i allmänhet ej var så vidare angelägen om färskt, så förtärde de likvisst redan samma dag av det nyslaktade, och de som hjälpte till skulle ha sina vissa stycken. Även grannarna fingo med, barnen sändes omkring till vänner och bekanta med stycken av julgrisen, och då togs det gärna av ryggen för att visa hur fet den var. Det var inte utan att man tyckte om att skryta litet med vad huset förmådde. Det var sålunda inte något ovanligt, att fläskskinkor och fårbogor kunde få hänga i vist-huset, tills de blevo fullkomligt oätbara, ju mera kött och fläsk som

hängde där, och ju längre det hängde, desto hederligare var det; det bevisade husets välmåga, och för att fläskskinkorna skulle kunna hänga ihop, kunde det till slut hända, att man sydde ihop dem. Ordentligt torkade och saltade hängdes de upp i »hebbret», och samma fläsk, som det ätits av vid ett bröllop, kunde det sedan bjudas på en 19 à 20 år senare, när dottern i sin ordning firade bröllop. Man kan ju tänka sig, att fläsket då i hög grad förändrat såväl färg som smak, men smaken var pikant påstås det, och man kan ännu få höra personer, vilka riktigt säga sig längta efter soppa på dylikt fläsk. — En del korvmat bereddes, såsom blodkorv, vartill våmskinnet användes, och vidare så kallad »skrapkorv», till vilken man tog fläsk och hjärtslaget. Vid beredningen av press-sylta packades fläsket hårt ned i en grov lingarnspåse. Levern saltades ned och ävenså blodet saltades och gömdes, det kunde bli aldeles torrt och förvaras i flera månader för att sedan begagnas till palt.

När slakten väl var över, fanns det rik tillgång på talg, som man ju hade god användning för vid den stundande ljusstöpningen. Vid denna brukade även männen hjälpa till. Talgen skulle packas i stora träkar, och det var deras göra. Sedan detta var gjort, försiggick stöpningen i en stor tråkärna, vanligtvis en gammal smörkärna, i vilken först hett vatten och så den skirade talgen slagits. När som talgen flöt upp, var det att doppa ljusvekar — vartill efsingar av bomullsgarn togos och vilka trätts upp på stiekor — ned i den smälta talgen och så undan för undan sätta dem på ställningen. Förutom vanliga talgljus gjordes även särskilda grenljus, vilka då det skulle beräknas en gren för varje familjemedlem ofta vart till riktiga »julluskronor». Man tog en björkkvist och gjorde en ring utav, på denna trädde så många vekar upp som man ville ha grenar, varefter de togos ihop och snoddes om nedtill, och det blev stammen. Så höll man i ringen och doppade ned den; efter första doppningen försökte man böja grenarna, så att de rundade sig litet utåt och till sist doppade man ljuset nedåt för att få det litet fylligare. När det var färdigt, klipptes ringen av som hållit kronan samman. Ljustöpningen skulle helst företagas vid kall väderlek, för ljusen skulle genast efter de stöpts sättas ut och kylas av. Stöpningen var ett

strävsamt arbete för kvinnorna, och julljuskronorna voro naturligtvis vida besvärligare än de övriga ljusen, men det var likvisst en glädje, när de skulle till därmed, ty det var en förkänning av julen. I en familj med åtta barn sade modern en jul: »begär inte så många grenar barn», men barnen bådo för sina julljus, och modern hade inte hjärta att neka dem det.

Så god ost, som det än i dag göres däruppe i Bjuråker, lär det inte finnas maken till. Mest var det färskost, som gjordes i krusiga korgar av rottågor, förfärdigade av kringvandrande lappar och »lappreskor.» Söt mjölk på en 10 kannor kokades ihop, tills den blev gul och tjock, varpå ostämnet lades i, och så fick den sakta koka, tills mjölken och vasslan skildes och osten sjönk till botten, då den upptogs och packades ned i ostkorgar.

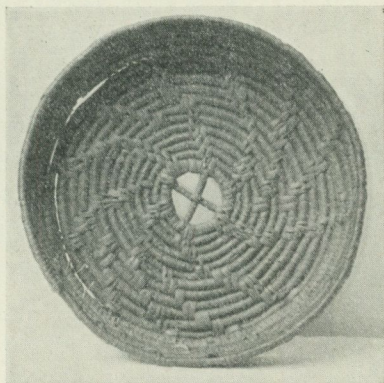

Fig. 1. Ostkorg. Diam. 0,28 m.
Tillh. fru Anna Lindgren, Rimbo.

Ett par dagar före jul vidtog julbaket, och var det i en stor bondgård, så var det inte små förråd som behövdes. Tunnbrödet skulle vara särskilt fint bakat, för det var ju egentligen kuvertet på bordet, där det skulle ligga för var och en; det bakades ojäst

och osyrat av kornmjöl, tunt som papper och minst en meter i tvärmått. För övrigt bakades bullar i olika storlekar allt efter som familjemedlemmarna voro; de stora skulle ha stora och de små små bullar. De stora runda »smorbullarna» bakades av rågmjöl, »hemråg», men även av sämmanmalet och med tillsats av »styppte» av vassla, i vilken messmör upplösts, så att degen vart nästan brun; det kokades upp och slogs på mjölet alldeles hett. När degen flitigt brukats och fullkomligt svalnat, lades jästen i. Den, som var hederlig och ville ha bullarna stora, tog till ganska ordentligt. Det viktigaste brödet var »julkorset» eller »korsbullen», som bakades av samma slags deg. Hur den bakningen gick till kan en gumma däruppifrån tala om:

»Nu har jag en degbit här, så tullrar jag på den, tills den blir så lång som jag vill ha den. Två slika tullras lika långa, se'n tar jag den ena ändan på den som ligger uppå och så börjar jag att lura ihop, tills jag når dit till korset. Där stannar jag, så tar jag den andra och tredje och fjärde och gör likaså, då blir det som kringliga rutor. Alla de där rutorna skola nå korset. Mitt i korset blir det en kula och små tappar på sidorna.

Så skall det jäsa upp och in i en bakugn att gräddas. Men så ta'r en ut det en gång och slickar på litet dricka först och så sätter en in det igen, och då får det vara inne ett tag, och så ta'r en ut det och då det svalnat skall en stryka på litet sirap och då var det färdigt.»

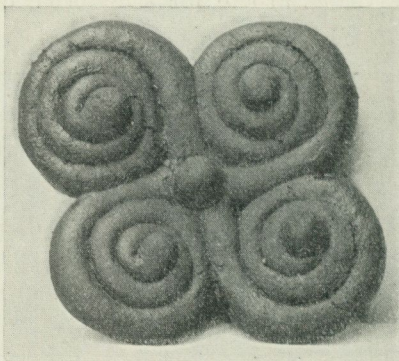

Fig. 2. Julkors. Nord. M. 122 406.
Tvärmmått 0,17 m. Bakat av Anna
Bengtsson i Lia.

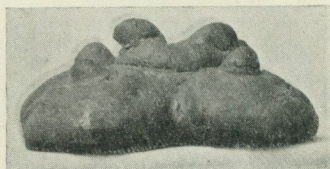

Fig. 3 a och b. Julkors. Nord. M. 22 481. Tvärmmått 0,186. II. 0,063 m.
Bakat av fru Brita Larsson i Fagerfall.

Skulle korset vara riktigt fint, gjordes en fågelfigur av deg, än kallad tupp och än höna, och sattes mitt på korset.

Med bakningen voro alla julbestyr, som krävde längre tid och behövde göras undan i förväg, färdiga, och blev julöl, julbulle och

fisk bra, då var det också jul, tyckte man. Vad som sedan återstod var att göra riktigt »julfint.» Inte var det »allestans» på landet, som man i forna tider tänkte på något sådant som att skura golvet, men i Bjuråker höll man även för en 40 å 50 år sedan noga på att golvet skulle vara vitt, i många hem skurades det var vecka och i regel dagen före julafton. Men skurningen gick inte till där som nedåt landet utan »med kvast och fot», d. v. s. man slog en skopa vatten över golvet och strödde på sand, och så steg man med foten på en kvast utan skaft och gnodde till dess golvet blev fint; sedan sköljdes det återigen med varmt vatten, varefter vattnet sopades av och golvet torkades. Något sådant som att lägga sig ned på golvet och gno det med såpa och borste var man ej van vid däruppe.

När julaftonen så äntligen kom, återstod emellertid ännu mycket att göra, och det gällde att vara tidigt uppe för att hinna med allt; nog fick man i allmänhet vara på benen redan kl. 2 på morgonen. Gubbarna hade då brått att komma ut och hugga ved. Det skulle ju fraktas in så mycket, att man ej behövde gå efter någon ved under juldagarna, liksom det även skulle bäras in vatten och matvaror från källaren, så att det sedan bara var att ta utav. Halm skulle man också ha för hela helgen, och se'n vedhuggningen var över och gubbarna varit inne och fått sig mat, hördes i den tidiga morgontimman slagorna vitt omkring i byn. Man brukade nämligen annars tröska för dagsbehov det som behövde användas i ladugården.

När gubbarna kommo ut, var det naturligtvis alldeles mörkt, och för att se satte de då sticklyse i därför enkomma lysjärn som sutto på stänger. Flera sådana sattes högt upp, så att de lyste över hela vedbacken, och så gjordes dessutom en präktig brasa upp på en tjock vedkabbe. Det lyste så fint i den kulna morgonen med eld och brasa på varenda spånbacke utefter hela byn, och må tro att gubbarna hade det riktigt trevligt där. Var det en stor by med många gårdar, var det minsann riktigt grant. På denna vedhuggning i den tidiga morgontimman har befolkningen helt märkvärdiga benämningar, såsom skjuls- eller sjulsmässotta, sjusmässotta, skjuss-

eller schussmässotta, skjortmässotta, ja till ock med skjussmes-skjorta.¹

I ljusningen skulle arbetet vara färdigt, men som gubbarna nog behövde något att värma sig med, gingo de allt emellanåt in och fingo sig en sup och litet tilltugg, så att det kunde bli flera frukostar av, innan vid niotiden en stadig frukost med fläsk och blodkorv serverades. Och om dessa påhälsningar gjordes allt för tätt, så kunde det väl hända, att det innan kvällen vardt överända med somliga.

Att få veden in i stugan fingo oftast barnen draga försorg om, och därvid lades den till och med under ugnssängen, för att det skulle finnas rikliga förråd. Men veden i »vevrån», mellan spismuren och väggen, den måste läggas särskilt fint, den skulle ligga så fint, som om det vore sågat, därmed var det mycket noga. Det var för-tjusande, tyckte de små, att få vara med och hjälpa till med att dra in veden, och de sprungo där helt ivriga klädda i skinnpalsar och varma hundskinnshandskar med »bundna vantar» i.²

Under det männen voro ute och höggo ved, hade kvinnfolken sina bestyr. Allt linet måste vara spunnet av rockhuvudet, för annars skulle det komma mask i linet. Alla som kunde få tid därtill satte sig att spinna, oftast var det äldre gummor i gården och

¹ Vedhuggningen i den tidiga timman på julaftonens morgon (eller dagen förut) har varit ett i Sverige vida spritt bruk och ovan anförda benämningar vanliga flerstädes i Norrland. En mängd olika förklaringar föreligga. Så skulle *skjulsmässotta* helt enkelt betyda att veden, som man var ute i otta för att hugga förvarades i ett skjul (Bjur.). — *Sjulsmässotta*. Sjul är ett mansnamn och förändring av det fornnordiska namnet Skule. Benämningen har troligen uppkommit därav, att någon Skule eller Sjul haft för sed att i otta på julaftonen vara ute på vedbacken och hugga ved (Medel.). Mera antagligt är, att Sjul (Sjurd) är detsamma som Sigurd. (Se Modin Härjedalens ortnamn s. 25). — *Sjusmässotta* kommer av uttrycket »sju otter före sol» (Bjur.) — Dagen före julafton har i Jämtland kallats *Sjusmässdagen*, vilken dag man sades ha lika så mycket göra som en munk som skulle ha medhunnit sju mässor. På en del håll gick julaftonen före kl. 4 e. m. under detta namn, och sades det att, då denna dag börjar, sju smeder komma samman och smida en gyllene stjärna, som blir färdig i julaftonens skymning och då börjar att skina på himmeln. Dagen heter därför *Sju-smes-dagen*. Meddel. av intend. A. Behm, Stockholm. *Skjortmässotta* torde ha folkhumorn att tacka för sin uppkomst. Julaftonen bytte man ju kläder och tog rent på sig.

² »Bundna» eller sydda vantar. Arbetet utfördes med en grov ben- eller tränål, vilket kallades att »binda» vantar.

någon av tjänstflickorna, som satte sig ned redan kl. 2 på natten för att spinna, ungmor hade vanligen så mycket annat att besörja. »Förr hade de som ackord», säges det, att de skulle ha spunnit en granngarnshärva på 16 pasman, innan det vart ljust, och den skulle vara så fin, att den kunde dras genom en fingerring eller en sömring, ja, till och med dubbelviken påstås det, om det nu var möjligt, men hälsingespånaden är ju vida beryktad för sin finhet. Visst hade man spunnit och vävt före jul, så att det fanns fullt upp med buldan, ty inte fick man sitta och »hålla armarna lediga» inte, men nu spann man nytt, för »julstång» skulle det vara. Det var liksom fattigt på de ställen, där man inte hade »julstång», »helgstång» eller »julhärvestång» som det hette, och man lade minsann noga märke till var en sådan fanns eller ej. »Dom har julhärvestång dom me», kunde det då heta. Ju längre och ju flera stänger ju bättre; det skulle vara bra, om man hade många härvor till jul. I köket fanns vanligen ett par stadiga stänger avsedda för brödtorkning och upphängning och torkning av familjens kläder. På julaftonens morgon upptogs den ena av barnens rena linnen och den andra av de nyspunna granngarnen. När garnet sedan såldes, var det i en bondgård i Stråsjö alltid vanligt, att det för pengarna köptes »rökverk» åt farmodern och bröstsocker åt flickorna.

Återstod så bestyren med att feja och dona inomhus, men man hade ännu tid på sig, ty julfirandet började ju först med kvällsmåltiden, fastän till dess var det likvisst ännu mycket som skulle hinnas med, bland annat skulle stugan pyntas och göras fin, och alla kärl, som sutto på väggarna, skulle skuras, så att de blänkte »som sol'n i Karlstad», och då var det så bra att ta utav dranken, som var kvar sedan julbrännvinet hade kokats, och smeta på kopparn och skura med. Det var inte litet göra att få allt blankt. Den välmående bjuråkersbonden äger än i dag förutom silver en betydande mängd kopparkärl. — I äldre tider bestod huvudbyggnaden i en bondgård i Bjuråker vanligen av tvenne stugor eller rum med kammare och förstuga emellan. »Västerstugan», som brukade prydas med målningar på väv eller papper, var helgdagsstuga och »österstugan» kök och vardagsrum. Denna stuga var försedd med fasta

»fat- och tallrikshyllor» och väggfasta skåp. På väggen vid dörren och mellandörren, d. v. s. emellan kammardörren och spisen hängdes med hålsöm och knyppel utsirade handkläden av gåsögonväv upp. Allt skulle vara nytt och fint till julen. På skåphyllan ävensom vägghyllorna sattes så alla fat och tallrikar upp, »ja, ni kan aldrig tro vad det var fint». Uppe på skåpen ställdes de skinande mässingskrukorna med locken vid sidan, i rika bondgårdar kunde det finnas ända till sju, åtta sådana stora krukor. Bakpå spisen stodo kokkärlen skurade och fina. Även i taket — det var sparrtak den tiden — hängde på sina krokar som en krans kring spisen en mängd mässings- och kopparkärl.

Men även andra prydnader än husgeråd sattes upp i taket såsom halmkronor. Dem var det vanligen flickorna som gjorde. Halmstrån skuros av i åtta lika långa bitar och så trädde tråd igenom dem, så att de bildade rombformiga figurer. En stor sådan figur med en mindre inuti skulle vara i mitten, och så hängdes en mindre i vart hörn av den stora och dessutom en över och en inunder. Inuti den stora figuren hängdes ett urbläst äggskal och till sist pryddes kronan med röda klädeslappar eller grönt ullgarn. På sina ställen hade man även en fågel av trä, »tupp» eller »duva» kallad; den hade vingar och »skulle vara något änglalikt», men det var icke endast om julen den hängde där. Ibland gjordes även »tuppen» utav halm.

Redan på morgonen dukades julbordet eller rättare sagt julborden, ty ett särskilt litet bord, »lissbordet», gjordes i ordning åt barnen. Julgran eller julklappar förekom ännu ej därute på landsbygden, utan var det julbordet, som utgjorde medelpunkten för julfirandet. En fin vit hemmavävd hellinneduk lades på detta, och på vardera bordsändan placerades en bullhög, d. v. s. hög med julbröd. Först lades ett par eller flera kakor, så en bulle, »smorbullen», som var kullrig och krusad med kam, och så överst ett julkors. Somliga lade på korset, innan de gräddade bröden, så att det fastnade vid under gräddningen. På en del håll åter bestod julhögen av två smorbullskakor, så en vetebrödsbulle, d. v. s. en halvtjock limpa av kornmjöl, vid bakningen överstruken med havremjöl och fint krusad med kam. Ibland bakades ett särskilt kors, men bara

ett helt vanligt, och lades i mjölskäppan, där det skulle ligga över helgen, framför allt under julnatten.

Mitt emellan bullhögarna låg på en svarvad och i två färger målad »smörstol» eller »smörstake» av trä »julsmöret», även »julgåsa» eller »storsmöret» kallat; det var vidare upptill än nedtill, till formen ungefär som en vanlig blomkruka. Ju större smör ju hedersammare, det kunde väga ett halvt, ja ända till ett helt pund. Ovanpå storsmöret placerades ibland ett bakat julkors och ibland grenljuset i sin stake och med uppklippt vitt papper omkring; inunder lades en papperslapp löst på till skydd för smöret.

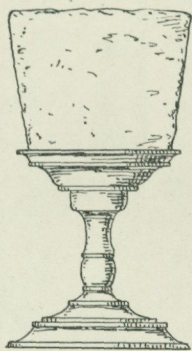

Fig. 4. »Storsmör.» Teckn. av herr Einar Lindgren, Stockholm.

Andra åter brukade ställa grenljuset bredvid smöret eller också på osten, som stod helt uppstjälpt på ett målat och glaserat stenfat. Julborden dukades litet olika i olika familjer. Men liksom bullhögen var julsmöret endast »skådebröd» som skulle stå där, för att det var hederligt att det fanns, men det fick inte röras under hela julen, fastän barnen många gånger ej visste, hur de skulle kunna låta julkorset vara i fred ända till helgens slut, så stor var ofta deras längtan att få smaka på härligheten. Till maten skars emellertid litet limpa upp, och särskilt smör till att äta sattes in; i större gårdar hade man alltid två smör,

förutom det stora ännu ett mindre som det åts utav. Här och var på bordet lågo små knivar med hornskaft för att taga smör med. Vidare skulle på bordet finnas en kalvstek och så naturligtvis dricka, som i vardagslag dracks ur stänka eller en stor träkanna med pip, men julaftonen togs alltid, där så fanns, silverbägaren fram. Ofta kunde genom arv flera sådana ha samlats i ett hem och alla fingo då pryda julbordet. Julbrännvinet sattes fram i de för trakten karakteristiska brännvinskålarna av silver, som fanns i nästan alla bondgårdar och hörde till fästmansgåvorna. I fattigare hem hade man runda brännvinsflaskor av grönt glas. Allt utom »skimaten», d. v. s. maten som åts med sked, skulle stå framme på bordet.

På alldeles samma sätt som det stora julbordet dukades även »lissbordet», de små hade allting som de stora, fastän i miniatyr. Små ljus, små runda bullar, ett litet julkors, ett litet smör och ett litet stop med dricka. Barnen fingo dricka med sirap i, ibland kunde det dock hända, att någon ostyring till pojke smög sig till att slå brännvin i deras dricka, men en sådan upptågsmakare kunde allt vara tämligen säker om att redan på juldagen få böta för detta sitt tilltag.

Men det var ej blott inomhus för husets innevånare som det ordnades med mat, man tänkte även på småfåglarna, vilka under de

Fig. 5. Brännvinsskål. Nord. M. 54752.
H. (utan handtag) 0,115 m. Från 1790.

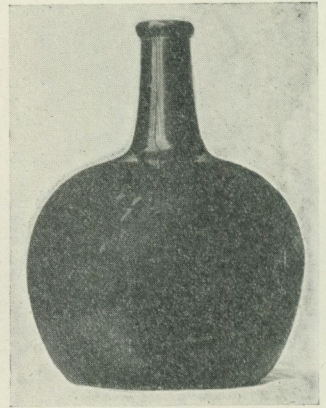

Fig. 6. Brännvinsflaska.
Nord. M. 122417. H. 0,245 m.

kalla vinterdagarna ha svårt att få sin föda, och ett eller två havreband av säden för året, sattes upp på en stör, eller, om så fanns i närheten, i en björk eller ett äppleträd. Nu för tiden ställes ofta en låda ut, som sedan får stå för jämnan. Och så kunde det väl även hända, att matmor fram på kvällen lade litet särskild mat på en tallrik, som nog ingen annan än tomten skulle hä. Ty ville man hålla sig god vän med tomten, skulle han ha utav julmaten, ett av varje. I en del gårdar hade de tomten till hjälp. Voro de goda vänner med honom, drog han till, men voro de ovänner, drog han från gården. Men något som alldeles ej fick glömmas, utan

som far nödvändigt måste göra, var att rita kors överallt, ty många voro de hemlighetsfulla makter, som under julen voro i rörelse, i all synnerhet under julnatten. För att skydda sig däremot och för att intet ont skulle kunna tränga in och ställa till skada, tog därför far en kritbit och gick till varenda dörr, som fanns i gården, och ritade ovanför densamma korsets heliga tecken. Först då kunde man känna sig lugn, och lade man därtill en sax över »fejdsörren», var man riktigt trygg för kreaturen. Kors skulle för övrigt göras,

Fig. 7. Bastu. Nord. M:s arkiv. Axel Nilsson fot.

vad man så än företog sig i det dagliga livet, det skulle vara kors i allting — ett bruk som nog lever kvar än i dag.

Först när allt julstök och fejande var över, och det var fint och prydligt i varje vrå, var det för husets folk att tänka på sig själva och gå ner i bastun och göra sig riktigt rena och fina, »bada jul», som det hette. Särskilt nödvändigt var det att tvätta håret, en sed som för övrigt hänger i än.

Där bastu ej fanns, hade man varmt vatten i en stor kittel i ladugården och så stora kar som man tvättade sig i. Först gingo

alla manliga, både gamla och unga, och badade och så kvinnfolken som sist blevo fria från sina göromål. De som så hade, bytte om kläder och togo nytt och rent på sig från topp och till tå, men den som inte hade, fick väl vara som han var. Den vackra bjuråkersdräkten, vilken än i dag ej är alldeles bortlagd, var för övrigt en dräkt som gav liv och färg åt det hela. För att det skulle bli så

Fig. 8. »Beråkrar.»

mycket större skillnad kunde barnen till och med några dagar före jul få sätta på sig det sämsta de hade, för att sedan på julaftonen få ikläda sig det nya mor gjort i ordning åt dem. »Ska' du få något i kistan, ska' du ta det sämsta du har» är ett vanligt uttryck.

När så allt husets folk rena och fina samlades inne i stugan, flammade i den öppna spisen en präktig brasa. Det var stora stycken,

ofta halvannan alns långa furor, som lagts in för att det skulle brinna och lysa riktigt bra.

Klockan sex, sju på kvällen, då allt var i ordning för julmåltiden, tändes samtidigt julljusets alla grenar; att så skedde var av stor vikt och betydelse, ty var och en av familjen hade sin gren, och den, vars ljus först brann ut, skulle först dö, troddes det. Det

Fig. 9. »Beråkrar.»

var också med stor ängslan, som ljusen iakttogos. »Vi va' så bråda till att titta, å vi gruva oss så, så jag känner det än», kan man på tal härom få höra. »Rätta julluset» fick dock ej brännas ned på julkvällen, ty det skulle brinna också på juldagsmorgonen liksom även nyårs- och trettondagsafton, då det tändes i kvällningen. Grenarna voro väl då åtgångna, men stammen, som var tjock, den räckte nog. Men den allra sista biten skulle gömmas, den var så

bra att ha vid sjukdomar, det skulle vara så bra för värk, om man smorde därmed, så att den voro de fasligt rädda om.

När ljuset tändts, och man så satt sig ned vid bordet, lästes en julbön eller sjöngs en psalm, och så grep man sig an med måltiden, vilken bestod av tunnbröd och smör, och så lutfisk med mjölksås över och beströdd med kryddpeppar. Fisken låg på ett stort flatt stenfat. Potatis till lutfisken begagnades ej, »pele» det var vardagsmat och förekom ej vid kalas eller bjudningar, i hemmen åts den dock till kött. Till grynvällingen, som kom efteråt, gick det

Fig. 10. Stenfat. Nord. M. 28795. Diam. 0,34 m. Märkt 1822.

mycket mjölk åt, den kokades av korngryn, hel- eller krossgryn allt efter som man hade, och den krävde ett ordentligt långkok; skulle den bli bra, fick den allt koka nästan hela dagen. När den var färdig, slogs den upp på ett litet flatare tennfat, och så ströddes kanel ovanpå. All skimat åts ur samma fat, men nog kunde det i gamla tider hända, att alla ej räknade fisken till skimat utan tog den med alla de fem. Men detta förekom nog ej på själva julafton, då det blott var familjens medlemmar, och då i allmänhet sträng disciplin och tystnad var rådande vid bordet, utan hände det väl

då när »dom va' i tagena» vid något kalas och då på »snäländan», där pojkar och drängar sutto. Voro bordsgästerna många, beräknades ett fat för sex, sju personer. Knivar och gafflar förekommo ej, lika litet som tallrikar, såsom sådana användes tunnbrödet, som hopvikt i sex delar låg utefter kanten av bordsskivan för var och en. »Skian» eller skedarna lågo i en korg, vilken bjöds omkring, eller också hängde skedkorgen vid spisen och var och en tog sig sin sked.

Fig. 11. Målade träskedar. »Kalasskedar.» L. 0,18 o. 0,2 m.
Tillh. fru Anna Lindgren, Rimbo.

Dessa voro i allmänhet av trä, och de som användes vid kalas kunde vara riktigt grant målade, men därjämte förekommo även skedar av horn. Det fanns »sockenlappar», som voro slängda dels i korggöra och dels i hornarbeten, och bondpojkarna togo efter dem. När man hade ätit, »diskade», eller för att använda rent språk, slickade var och en av sin sked eller strök av den mot kläderna, varefter den

fick vandra tillbaka till det gemensamma förvaringsrummet. Man behövde dock ej riskera att nästa gång få en annans, då varje sked var försedd med bomärke och ägarens initialer.

Efter slutad måltid läste husfadern någon passande julberättelse ur bibeln, varefter en julpsalm sjöngs, och var någon av familjens medlemmar musikalisk, så blev det ackompanjemang därtill på psalmodikon, men i brist på dylikt instrument kunde man reda sig med några strängar uppspända i taket, vilka man fick att ljuda genom

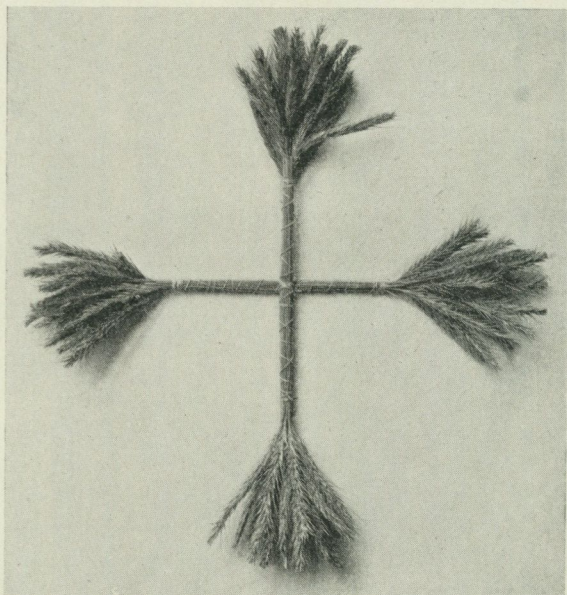

Fig. 12. Julkors av halm. Nord. M. 122 412 h. o. br. omkring 0,42 m.
Förfärdigat av fru Brita Elfving i Lia.

att slå på dem med en käpp. Att vid ett sådant tillfälle spela fiol ansågs ogudaktigt.

Riktig jul blev det dock först, när julhalmen bars in och breddes ut på golvet, vilken efterlängtade stund vanligen ägde rum efter kvällsmåltiden, på sina håll dock även före densamma. Av det som var regelt togs en kvast och gjordes ett kors utav och lades under julbordet, det kunde dock hända att flera kors gjordes, som lades även under de andra borden.

Vad i synnerhet barnen längtade efter den julhalmen, och vilken glädje det blev, när den bars in! Det var så vackert och högtidligt, och den var så fin och vacker, när den bestod utav vass. »Det var så ljuvligt, när vi fick in halmen på golvet, så det kan ingen utgrunda.» Alla bredde dock ej ut halmen på julaftonen, utan skedde det i en del gårdar först på juldagsmorgonen, alltid var det någon

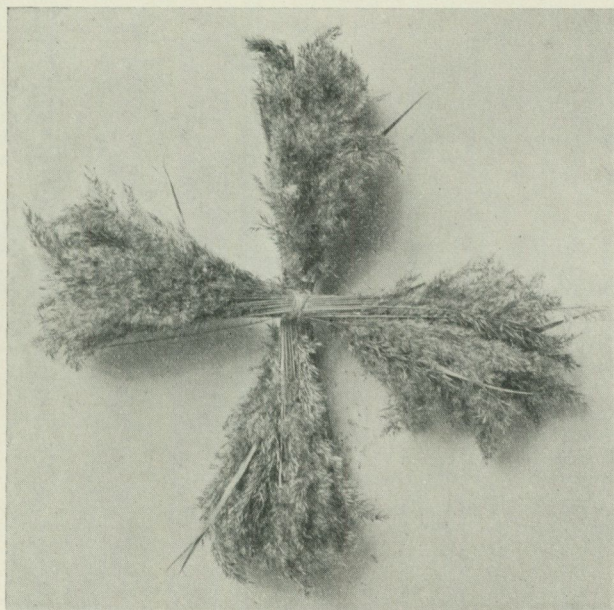

Fig. 13. Julkors av vass. Nord. M. 122 407. Förfärdigat av f. hemmansägaren Anders Hedberg i Avholm. H. o. br. 0,656 m.

hemma som kunde breda ut den, så att den låg i ordning, när de övriga kommo hem från julottan.

Men innan man julaftonen gick till vila, var det en viktig sak, vilken ej fick glömmas, nämligen att ställa silverskålen fylld med brännvin — i senare tid med vatten — och med skeden i under bordet, där den skulle stå under natten, för att man genom den följande morgon skulle kunna utforska den blivande årsväxten. Det var många medel som funnos, genom vilka man kunde få förebud om det kommande och skåda in i framtiden, flera av dem kunde väl an-

vändas även vid andra tillfällen, men särskilt vid jul hade de större styrka.

Julaftonen brukade man så bland annat gå med sticklyse till något vatten, helst en källa som rann mot norr — detta hade sig ju svårare vintertid — och så sticka lyset ned i vattnet, då man i detta skulle få se bilden av sin tillkommande. Men för att lyckas häri, fick man under hela dagen varken tala, äta eller dricka utan vara alldeles fastande och blott tänka på det man ämnade företaga sig. En julafton lågo två pojkar på skogen tillsammans med en dräng, de lågo i en kolarkoja hela julaftonen och varken talade eller åto. På kvällen gingo de hem och togo ett stickbloss och gingo så och lyste i ett kar med vatten. Den ene av dem såg då en jänta, vilken hade gjort sig helgdagsklädd och satt och kammade sig. Han var i en by långt bort på skogen och hon vid kyrkan, så att de hade aldrig träffats, men nu tog han reda på henne och tog henne till hustru. — Så tog den andre pojken sticklyset, och när som han stack ned det, såg han ett kvinnfolk ifrån Delsbo. Men han tyckte väl, att hon såg stygg ut, för han svor till och körde sticklyset ned i vattnet. Först tyckte han nog, att det var konstigt, att han skulle ha en delsboska, men han tog henne till hustru i alla fall. Det var ju inte vanligt, att man gifte sig med en utsocknes, möjligen då med en norrboska, men även det ansågs som något konstigt.

En annan gosse, som hade gått till en kvarnränna för att se käringämnet sitt, gick det på samma sätt, han tyckte väl inte heller att hans tillkommande såg så vidare välbildad ut, ty han körde sticklyset rakt i ansiktet på henne. Så mötte han henne sedan i Falun, och då hade hon ros i ansiktet efter sticklyset. »Du ska bli min käring du», sade han. Ja, det var »livat» med detsamma det, och så tog han henne med sig hem, och så gifte de sig.

Kom så den heliga julnatten. Då skulle allt vara tyst och stilla, och då fick man inte vara ute och färdas. Då fick inte heller dörren låsas för att inte Frälsaren eller Jesusbarnet skulle stängas ute, och maten skulle stå framme på julbordet liksom under hela helgen

för att vara tillreds, när Frälsaren kom dit och åt, ty julnatten gästar han i varje hem.

Julnatten skulle alla ligga under samma tak. Vintertid hade man förr i en bondgård blott ett enda varmt rum, nämligen stugan, där husbondfolket hade sina sängplatser, de yngre familjemedlemmarna och tjänstfolket lågo hela vintern igenom i oeldade rum, men julnatten ansågs det inte riktigt, om ej alla lågo under samma tak, och därför bäddades det åt dem på golvet inne i stugan. Även alla husdjur skulle julnatten vara inomhus, intet enda fick vistas ute. Men ungdomarna, vilka inte voro vana vid den varma stugluften, blevo ofta illamående av värmen och oset. Se, det dugde inte »att brasa åt skatorna», värmen fick inte släppas ut, varför det ej var ovanligt, att en blå låga ännu kunde vara kvar bland glöden, när spjället stängdes. Ofta var det någon gammal gubbe, som hade herraväldet i huset, vilken envisades med att stänga för tidigt, och ingen vågade då motsäga honom, de gamla voro ej så »undansatta» förr utan hade mycken respekt med sig. Men de gamla visste även att uppskatta, att de yngre rättade sig efter dem, och bakom den ofta stränga och stela ytan, kunde mycken känslighet och ömhet dölja sig. En julafton hade en gång i en bondgård, där gamle farfar förde ett strängt regemente, ett par flickor blivit så illamående av oset han ställt till, att de varit nära att svimma och därför dragit sig undan. Om en stund kom emellertid farfarsgubben efter dem bärande i handen en fin gammal silverskål. »Här har jag något åt er stintor», sade han, »det här ska ni få för att ni aldrig gjort mig emot».

Julnattens vila blev ej lång, det gällde att vara tidigt uppe följande morgon, ofta redan kl. 1, ty julottan började kl. 5, varefter högmässan vidtog kl. 6, och många var det som hade ett par mil, ja nära på tre att åka för att komma till kyrkan. Från somliga byar var vägen så lång, att någon färd till kyrkan blott sällan kunde komma i fråga, utan där hade man på sön- och helgdagar »bönvarv», det vill säga man turade om att hålla bön och läsa. Till julottan gick man man ur huse, det var blott några gamla och de, vilka hade små barn att se efter, som blevo hemma.

Den, som först kom upp om morgonen, tände julljuset och gick fram och satte det under julbordet och såg noga efter, om där fanns något sädeskorn på golvet. Gjorde det så, och det var kärnfriskt — vanligen var det korn eller havre — då var det ett tecken till god skörd, men var det slätt och svagt, då blev det kommande året dåligt. Det är ett prov som håller streck, ty det har försökts och prövats många gånger, så att man vet, att det är alldeles säkert. Låg det något rågkorn på korset, var även det ett gott tecken och bådade ett gott skördeår.

Gällde det att ta varsel av silverskålen, som julnatten stått under bordet, så var det första bonden gjorde, när han stigit upp om juldagsmorgonen, att tyst ta skålen och sätta den på bordet. Under natten hade pärlor eller knuttror gått upp i brädden. Ju flera knuttror ju bättre. Hade de gått jämt upp runt hela skålen, så bådade det ett gott och fruktbarande år för hela landet. Fanns det däremot knuttror eller bläddror blott på södra sidan, blev det gott år endast i södra delen av landet, liksom på norra i norra delen, och var det inga bläddror alls, betydde det ett dåligt år. Men råkade man till att glömma skålen, till dess alla i huset hunnit komma upp, då förlorade spådomen sin kraft. Att den annars var tillförlitlig har det givits många bevis på.

Men »sellskålen» användes även till annat på morgonen. Kreaturen skulle ju ha med av jultrakteringen för såvitt ej detta skett redan på julkvällen. I synnerhet hästarna skulle om julen ha bättre foder än vanligt. I skålen slogs litet dricka, litet brännvin och så litet av vart slag av maten på julaftonen, åtminstone i brödväg; några »rimpor» utav allt gavs både åt kräk och hästar, och så sker än i dag på sina håll. Skeden, som hörde till skålen, skulle följa med till ladugården, och med den tog man ur skålen och hällde i ämbaret åt vart enda djur som fanns där. Visserligen var det i en del gårdar den vanan, att korna inte skulle ha något vått från julaftonen och till juldagen om kvällen, då det började att bli mörkt, och det var för att de skulle gå bra hem om sommaren, men jultrakteringen som de fingo smaka på, det var ju så litet, att det inte räknades, det var den vanliga ransonen som de ej fingo. Man hade dessutom

bakat särskilda kors utav sämre deg, vanlig limpdeg, ett åt kokreaturen och ett åt hästar och får. Dessa kors bestodo utav två på varandra lagda längder och voro släta och rätt grovt och klumpigt bakade. Jullyset skulle de även ha del utav, alla djuren skulle se julljuset som stod på bordet, därför tog mor det om juldagsmorgonen och gick ut i feiset och lyste med. I en gård var det en gång ett kvinnfolk, som brukade gå till feiset tre gånger var julnatt, och så sade hon därvid: »Det är julnatt nu, mina kossor. Åt sommaren ska ni äta den lunna¹ fläcken och spara den snoa».²

Men folket självt skulle också ha mat, innan det bar i väg till julottan, de skulle ha dricka och brännvin och bullar och ibland även av föregående kvälls julgröt eller grynvälling. Och så togo de väl med sig en bit bulle att ha och tugga på, om de sedan skulle bli hungriga.

De, som hade lång väg till kyrkan, foro med bloss eller sticklys, och så lyste det så grant med ljus i fönstren längs hela vägen i varenda gård man for förbi, ty det hörde till, att det då skulle sättas ljus i alla fönster, om man så kunde två. Och hästarnas klockor pinglade så muntert under vägen, de voro ett tecken till glädje, ty hade det varit dödsfall i en familj, om än så långt som för ett eller två år tillbaka, så begagnades inga klockor; de kunde bli rent av tröstlösa de gamla, ifall några tanklösa ungdomar ändock hade prytt hästarna med klockor. Ända fram till kyrkan hade de bloss, var vägen lång, så hade de två för att kunna byta om. Till blossen hade man tagit några av torrakrarna som huggits under skjulsmässottan. Stora tallar och furor i skogen torka, när de få stå länge, så att barken faller av, och de bli alldeles torra, ehuru veden inuti är fet. Denna torrved lämpade sig ypperligt till lyse, och till blossen späntades långa stickor, varav man tog en bunt och gjorde så hankor av en grankvist och fäste om.

Vid framkomsten till kyrkan stuckos blossen ned i snödrivorna på varje sida om kyrkallén, där de sedan fingo stå och brinna. En väg skottades upp, och så sattes blossen på vardera sidan, de kunde

¹ I lunna uttalas u med en dragning åt ö, = ludna d. v. s. bevuxna.

² d. v. s. bar mark.

sträcka sig ganska långt ifrån kyrkan nedåt landsvägen. Många voro ju utbrända vid framkomsten, men då tändes nya och stuckos ned. I gamla tider var en stor mängd med bloss sålunda ned-satta i snön, och man kan tänka sig, vilken ståtlig och vacker anblick det var, när man då nalkades kyrkan. Redan i början av 1870-talet synes emellertid denna vackra gamla sed totalt ha försvunnit, personer, vilka då bodde invid kyrkan, kunna ej erinra sig den.

Fig. 14. Bjuråkersflicka i kyrkdräkt.

Till själva kyrkans upplysning hade även alla bidragit, ty strax före jul, dagen före eller så omkring, hade byordnings- eller sexmannen varit omkring i gårdarna och tagit upp ett julljus till kyrkan. Oeldad och kall var dock kyrkan så att det förslog.

Vid framkomsten begav man sig emellertid inte genast direkt in i kyrkan, det var allt en liten omklädsel dessförinnan; inte kunde man sitta och åka den långa vägen i högtidsstass heller, och för

dem som skulle ha mössa och stycke tog toaletten ej så liten tid. Håret, som var rakt benat, skulle vara styft och slätt och kmmas fram till ögonbrynen. För att få det styft, togo de då socker i mun och blötte upp och ströko på. De, som bodde nära kyrkbyn, togo vanligen in hos någon bekant, men annars hade vart byalag särskilda små kyrkstugor, och när de kommo om söndags- och helgdagsmorgnarna, satte de in sina hästar i stallet, som låg i under-

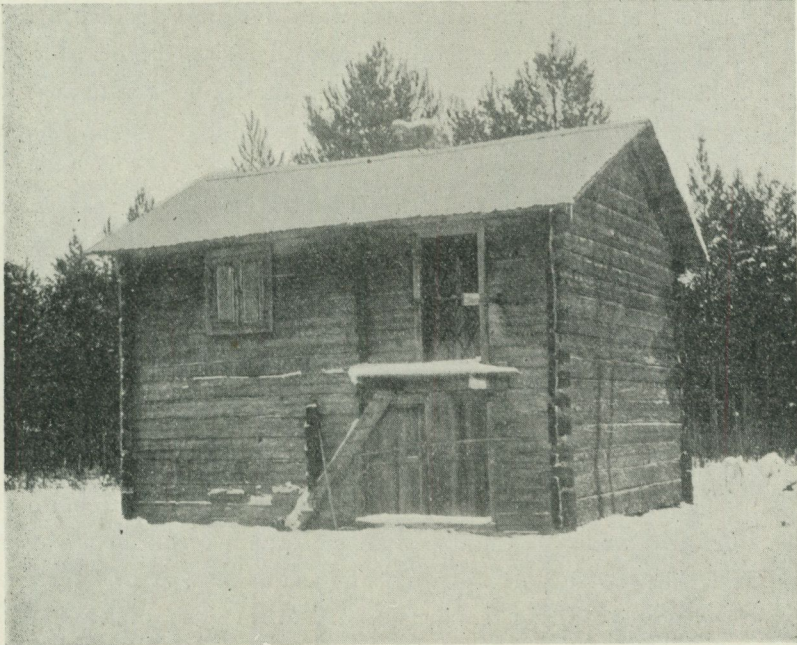

Fig. 15. Bjuråkers sista kyrkstuga. Förf. fot. 1914.

våningen på den ena sidan av byggnaden, på den andra ledde en trappa upp till det övre rummet, där bland annat en kista stod, i vilken kyrksakerna jämte spegel och mässingskam lågo förvarade. Karlarna, vilka mycket begagnade »storm», hade mössa under resan. Många kommo redan på lördagskvällen till kyrkbyn för att bevista söndagsgudstjänsten och lågo då i kyrkstugan över natten. Numera finns blott en enda sådan i behåll; vid skiftet revos många, och så småningom ha sedermera även de andra gått all världens väg. De,

som bodde i de närgränsande byarna såsom Lia och Avholm, hade kyrkstallar, vilka lågo i rad invid sockenstugan på ömse sidor om landsvägen.

Så snart gudstjänsten var slut, fingo alla brått att komma ut ur kyrkan och begiva sig på hemvägen; det var en allmän tävlan om vem som skulle hinna hem först, ty den skulle först av alla få sin skörd inbärgad. Detta bruk sitter i än, och »köra julkuten» är ett vanligt uttryck för att köra fort. De, som hade varit på bönvarvet, hade ju ingen väg att köra, utan de gingo fram och åter, men alla begåvo sig dock ej direkt hem till sitt, ibland blev det bjudning utav, mest för de äldre, och då kunde det väl hända, att en eller annan efter den trakteringen nästan »kunde gå på knäna», innan han äntligen kom hem.

Vid hemkomsten från kyrkan fordrades en stadig frukost, och en stående rätt brukade då vara »flottmölja». Fläskflott och mjölk kokades upp och slogs över gott finsiktat tunnbröd. Och något som man under julen mycket höll på var blodmat, stekt blodpalt, som spädades på med god mjölk eller grädde och sedan åts med lingon.

När man så stillat sin hunger och ätit sig mätt och belåten, och kreaturen blivit skötta, blev det en stunds välbehövlig vila, varvid hela familjen lade sig att sova, så framt ej några höllo sig vakna för att kunna göra puts åt de andra; flickorna brukade allt då passa på att ge de pojkar betalt för gammal ost, vilka julaftonen gått och slagit brännvin i barnens dricka på lissbordet. Men då må tro det blev fart i dessa, och så vart det liv utav i stället för vila.

För övrigt höll man sig, åtminstone i alla hus, där det gick ordentligt till, hela juldagen i stillhet, då lästes Luthers predikningar, och det icke endast en utan flera stycken. Liksom på julkvällen höll man sig då inne och gick icke på besök, om man inte var särskilt bjuden. Det var bara någon »vettvilling», som gick i gårdarna på juldagen, och den som så gjorde fick heta »jullapp». I varje by fanns nämligen oftast en lapp eller till och med en hel lappfamilj, som gick eller for omkring och tiggde, och lapparna vågade

man inte neka något, då det troddes, att de kunde trollo. En lapp skulle aldrig nekas något, och han skulle aldrig gå tomhänt bort. Det var en allmän tro, att det varit lapparna som trollat bort vargarna från trakten, och därför voro de så omhuldade. Att de verkligen kunde trollo, det hade de bevisat många gånger, men hade man ej förtroende för dem, då miste de sin makt över en. Lapparna togo det även som en given sak, att de vid jul skulle ha litet av varje; det var nästan som om de hörde till löntagarna, vilka om julen gingo omkring och buro upp sina löner. De bådo heller aldrig, utan togo det som en rättighet. En lappkvinna, som sålunda alltid gick omkring om jularna i samma by, brukade, när hon kom till en gård, säga som så: »nu är jag här som vanligt», och så började hon att räkna upp vad hon ville ha, »och så skulle jag ha jultoppen¹ och julbullen», och så till sist, när hon räknat upp allt, »och så julsupen». Den nekades henne heller aldrig, men ibland vart hon av alla supar så »på tage» eller förplägad, att hon knappast kunde gå.

Oaktat att det i regel hölls strängt på juldagens helgd, kunde det likvisst på sina håll hända, att man samlades och liksom bjöd varandra något till bästa, såsom ibland efter bönvarvet, och att ungdomen träffades på kvällen och hade lekar. Men även då hölls julhelg på sitt sätt. Man dansade inte utan hade lekstuga och sjöng därtill. Ett så världsligt instrument som fiol fick inte heller då användas, det var inte rätt då, tyckte man.

Juldagstrakteringen var som under hela helgen rundlig. Till middagen hade man kött och fläsk och råskalad potatis och framför allt kål. »Julgrytan skulle alltid koka kål juldagen», och flottet, som då flöt upp vid kokningen, fick inte ätas upp utan skulle sparas, ty det var ett utmärkt botemedel att ta till, om sedermera en ko fick ont i juvret eller hade svårt för att mjölka. Ja, det kunde vara bra för mycket annat också.

Alla besökande trakterades. Ingen fick »gå ut med julen», alla, som kommo in i stugan, skulle smaka något, om inte annat så »åtminstone en gång dricka». När en främmande kom in, så hälsade

¹ d. v. s. lintopp, ospunnet lin, lintott heter det, när linet är spunnet.

de innevarande först »goddag», vartill den främmande svarade »gussine» (= Gud signe), men kom sedan någon mera av familjen in, så sade denna inte »goddag» utan »väschkummin» (= välkommen), vilken hälsning gästen då besvarade med »gussine». Det var först långt fram i tiden, som de började att hälsa på varann med handslag och ett »tack för sist». Under helgen kommo ofta gamla, för detta tjänare på besök, och de mottogos då som vänner till familjen.

Annandagen vidtog de muntra nöjenas tid, och då släpptes glädjen riktigt lös. Sämjan var emellertid god, och om än brännvinet här och var väl mycket anlidades, så förekom intet värre slagsmål påstås det än t. ex. örflilar med snusdosan, eller ock var det till att bruka knytnävarna eller klösas litet, men att begagna sig av skjutvapen eller kniv det förekom inte. »Det är fasligt vad ungdomen går an nu», säga de gamla, »förr i tiden hade vi bara knytnävarna och snusdosan». I julhalmen, i vilken särskilt barnen hade synnerligen roligt, företogos många glada lekar. Men eldfarligt var det likvisst med den halmen, mången gång sprakade det i den från den stora öppna spisen, och ofta var det mer än tur att inga större olyckor hände. Med halmen roade man sig emellertid på allehanda vis, utav den grövre skars pipor, som man kunde spela riktigt vackert på, och vassen klöv man och tog ut de små fina nerverna och snodde ihop. Många figurer gjordes också, somliga gubbar voro så skickliga, att de kunde göra bockar av halm med riktiga huvuden och ben. Och så gjordes halmdockor som man lekte med, man lade sig på rygg, tog halmdockan med tåspetsarna och kastade den framöver, eller också så kastade man dockan emellan sig.

En rolig lek var den att »skjuta skomakaren» eller »skjuta ögonen ur skomakaren». Man tog en »halmtjest» och vred ihop den, så att det blev en ögla, och denna snoddes om upptill, så att det blev som ett huvud. Det skulle vara två till den leken, och dessa ställde sig då framåtböjda med ryggarna mot och på något avstånd från varann. Så stucko de en lång käpp mellan benen och höllo med bägge händerna fast i var sin ända av käppen. Därpå ställdes »skomakaren» framför den ene av de lekande, som skulle hålla käppen rakt framför halmfiguren, under det att den

andre stötte till med käppen och försökte att slå omkull skomakaren, vilket medspelaren skulle söka avvärja genom att, så fort den andre stötte till, söka vika undan med käppen. Lyckades den som stötte att träffa skomakaren och få ikull honom, så fick den andre ge pant.

Det var för övrigt många andra gamla lekar man roade sig

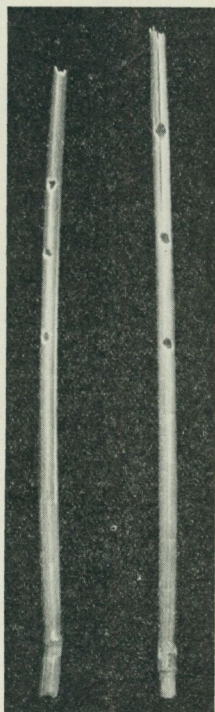

Fig. 16. Spelpipor av julhalm.
Nord. M. 122 434. L. 0,03 o. 0,024 m.
Förfärdigade av avlidne hemmansägaren
Olof Fröjd i Stråsjö.

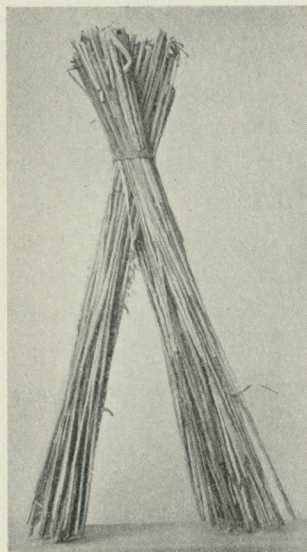

Fig. 17. »Skomakare» av julvass.
Nord. M. 122 408. H. 0,588 m.
Förfärdigad av f. hemmansägaren
Anders Hedberg i Avholm.

med under julen, såsom »Låna eld», »Väga salt», »Spänna kråka», »Smida spik», »Pipla höna» o. s. v. »Flytta spisen» hette en lek. En person skulle gå ut, och under tiden skulle en av de innevarande åta sig att flytta spisen. Var detta ej gjort, då den andre kom in igen, så skulle denne ha rättighet att ta eldtången och slå honom med. När det ropades: »Nu är spisen flyttad», fick han komma in,

varvid naturligtvis spisen fortfarande stod på sin plats. Men när då den, som varit ute, tog tången för att slå till, var denna värmd, så att han brände sig.

Man hade även en mängd danslekar, beledsagade av fiollåtar och sång.

»Hejdumdrande Lischen,
så koka du fischen,
så kom där en in
som hade ränder i rocken och knappar i hatten
och nosa uppå en gång eller två».

så ungefär lydde några ord till en låt, orden voro än flera, men gumman som berättade »häkta inte minnas ola, si det ä' snart te tappa tocke där, när de' ä' över 50 år».

Visan sjöngs under det man dansade i ring, och under tiden stod en inuti ringen och hade förbundet för ögonen. När sången tystnat, skulle den in i ringen stående hejda dansen och så gå och nosa och lukta sig till vem som hade stannat framför honom. Alla skulle vara tysta, och så skulle han säga namnet på den han luktade på. Lyckades det ej, fick han stå i ringen en gång till.

Orden till en annan fiollåt lydde så:

»Mitt uppå golvet ständar en fager ros,
Hon söker sig en gosse att sova hos, att sova hos.
Ja, denne gossen, ja, denne gossen
Han tar (?) sin kos, han tar (?) sin kos».

Men när de som bäst höllo på med sina lekar, så hördes sång utanför, och det blev skrik och skratt, när julbocken kom med sitt följe, och barnen sprungo skrämnda undan. Den, som uppträdde som julbock, var klädd i en avigvänd svart päls och utstyrd med horn i huvudet, eller också hade han tagit en »rockkretje» (spinnrocksarm) till huvud, och så gick han på händerna och fötterna, så det var »pin lögn»¹ att se honom. Han högg som en bock och tiggde för-täring; ofta kom han i stort sällskap, och alla skulle de ha för-

¹ Uttryck för att något är riktigt galet eller omöjligt.

plägning. En i sällskapet var utklädd till lapp, den, som hade bästa förmågan att språka, skulle nämligen vara lapp och tiggas, han skulle ha både brännvin och mat, en flaska hade han till att samla in brännvin i och en korg eller säck för maten, som det »bakefter» gjordes kalas på vid »juldrickningen» tjugondagen, då allt skulle gå åt som de hade tiggat ihop. Mest var det i byarna åt de stora bruken till som julbocken brukade uppträda. Han säges även ha visat sig redan på juldagskvällen tillsammans med stjärngossar, som gingo omkring och sjöngo den vanliga sången:

»Goder afton, goder afton»,

och det, som då tiggades ihop, skulle festas upp andra och tredjedag jul.

Nyårsaftonen firades naturligtvis också särskilt festligt med gudstjänst och mat som på julaftonen och så dans. Man brukade även då söka utforska framtiden, särskilt genom att »knacka på sten», vilket dock även kunde ske vid andra tider såsom en torsdagskväll, men helst en skärtorsdagskväll. Man skulle då ha en nyckel, vilken suttit i en dörr under en, somliga säga tre julnätter. Vanligen togs nyckeln till farstudörren, och så gick man på kvällen eller natten med den till en jordfast sten, som man skulle gå omkring motsols, tills man kom »tillhopa», där man hade börjat; därmed var det mycket noga. Då skulle man knacka med nyckeln på stenen, och det skulle man göra tre gånger. När man så hade gått runt och knackat tre gånger, skulle man stiga upp på stenen och lyssna. Men man måste vara alldeles tyst hela tiden. Man fick inte yttra ett ord, icke ens när man gick tillbaka. När man så stod och lyssnade, skulle man få höra, vilken man skulle få till karl eller till kvinnfolk. Hörde en flicka ljudet av en sax, skulle hon få en skraddare — en hammare, en smed — en hyvel, en snickare o. s. v. En flicka hörde en gång en slaga, och det betydde, att hon skulle få en torpareson.

»I rätta fallet» skulle de, som hade det ordningsfullt, ha julkalmen till nyåret och då sopa ut eller bränna upp den. Julkorset följde då vanligen med, om det ej gömdes till nästa jul; var det av råghalm, då var det så fint och prydligt, så länge axen sutto på.

I de gårdar, där halmen låg kvar till över nyår, bars ny in nyårs-aftonen eller också ökte man på den gamla, det bästa ruskades då ut och lades på igen tillika med litet ny halm, det övriga sopades bort. Den låg så kvar till trettondagen, men även då kunde den ökas på och så ej tagas bort förrän tjugondagen, ja, ibland ej förrän Påsmäss den 25 januari. Det berodde ju på hur länge den räckte; när den legat länge, blev den så söndertrampad, så den blev som snus; ville den räcka till tjugondagen var det bra, annars togs den ut tidigare.

Dagarna mellan nyår och trettondagen kallades »helgändan», och då kommo vanligen löntagarna och togo upp den lön de skulle ha in natura, och som var av ömse slag. De kunde väl komma efter också, det var som det passade och som föret var. Prästen skulle av bönderna ha ett får och så korn, råg, ljus och lin, allt efter förmögenhetsvillkoren, han fick 4 kappar per rök.¹ Klockaren skulle inte ha mer än en kappe och en lintott, något ljus fick han ej.

Trettondagsafton var även den mera högtidlig än de andra dagarna. Den dagen brukade särskilt djäknar eller skolgossar från Hudiksvall fara omkring från by till by och från gård till gård och sjunga julepistlar och psalmer i förstugorna, de sjöngo så obegripligt vackert, innan de gingo in. De hade förut sjungit i kyrkan vid julottan. Vanligen var det präst- eller klockaresöner, vilka skulle studera och behövde hjälp med ekonomien, som på så sätt foro omkring för att taga upp understöd. De kunde därvid till mans få en bulle, ett fårlår, en lintopp och ett ljus förutom pengar och annat. Men ansträngande nog kunde det vara att stå så där och sjunga i vinterkylan, och ofta fingo därför de utsjungna och förkylda djäknarna råa ägg att klara struparna med.

På trettondagen kommo »stjärngubbarna» igen, och då hade de en stjärna som förfärdigats av ett såll, och som snoddes runt och lyste så grannt, och då sjöngo de:

»Det är väl inte dager än,
fastän det synes så,
det är den ljusa stjärna, som före dagen går».

¹ Rök = ma (r k ur skorstenen på en manbyggnad).

Julbocken var också då med.

Men även julens fröjder ha ett slut, och tjugondedagen brukade man »äta» eller »dricka ut julen». Då togs julbordet bort, och då åts julkorset, vilket legat på julhögen, upp som efterrätt på kvällen. Det plockades sönder helt smått och blöttes upp i kallskål, som lagats till utav juldricka och sirap och litet grädde.

En bit utav julkorset brukade dock sparas till vårsådden, för den skulle »vårhästen» ha på våren första gången det plöjdes i jorden. Eller också så tog man och grävde ned smorbullkakan, som julkorset legat på, i sädeskistan, där den höll sig ända till våren, och då togs den fram och gavs åt hästarna att äta, när man skulle till att börja och köra i åkern. Hästarna skulle då ej gå sig trötta, sades det.

Julbrödet hade för övrigt en förunderlig kraft. Det kunde bland annat bota hästar, som hade blivit »modstulna». Än i dag berättas mycket härom. Så hade en gång en bjuråkersbonde — det var i januari månad — varit ute och kört timmer. På återvägen fick han sällskap med en annan bonde, och de stötte därvid tillsammans med en hop delboar. Som vägen var trång, råkade sista hästarna att fastna i bjuråkersbondens lass, och det blev liksom en träta utav. Hans häst började då att ragla och höll på att falla omkull. »Där maktstal dom hästen för dig», sade då hans kamrat, »men har du av julbullan i matsäcken, så blir det bra för dig». Ja visst hade gubben julbröd med i sin matsäck, och det gav han hästen att äta utav, och den blev bra på två timmar, så att han hann köra lasset dit det skulle. — Än i dag händer det att kreatur modstjålas, vilket kan ske genom blotta yttrandet av några ord.

Efter tjugondagen vart det uppehåll med dansen och det festliga levernet, det var slut på storhelgen, och var och en tog då på allvar igen med sina sysslor; då foro karlarna på skogsarbete, och då blevo även rockstugorna, som hade börjat under julhelgen, regelbundnare, och kvinnorna gingo »bort» eller »till» varann med rocken», »gingo julvarv» över hela byn och sutto och spunno i gårdarna. De började i den ena ändan av byn och fortsatte till den andra. Det skulle spinnas och vävas ett duktigt förråd

av buldan till Pålsmässmarknaden den 25 januari, som var mycket besökt och som varade i ett par dagar, och dit köpmän ifrån Hudiksvall kommo för att köpa upp lin och väv. Den bonde, som var litet ivrig av sig, kunde ha ända bortåt tusen alnar buldan. Men om det då varit mycket bråttom och arbetsamt en tid, så brukade tjänstfolket vid marknaden ihågkommas med gåvor, och »hederliga saker» var det då de fingo i belöning, ofta kopparsaker som det sattes stort värde på. Det var särskilt i linspånad som bjuråkersflickorna voro

Fig. 18. På väg till rockstugan. Fot. 1916 C. Larsson.

så skickliga, gällde det däremot ullspånad och stickning, så brukade ofta jämtskor anlitas.

Vid tiotiden på morgonen begåvo sig vanligen flickorna med rocken under armen till rockstugan, de hade då först ätit något, genast de kommit upp, och sedan fått ett ordentligt mål, innan de gingo, ty vid rockstugorna stannade ej flickorna över till något mål, det gjorde blott de som voro långväga ifrån eller särskilt bjudna. Traktering blevo de dock ej utan, fastän denna ej dukades fram på

bordet, utan de fingö ett stort »matpass» eller »bullgås» var, såväl utav julbrödet och osten som julsulet. Smorbullan skars itu i fyra delar eller fjärdingar, en per man, och det de ej åto upp, fingö de ta med sig hem. När kaffet sedan på 1860-talet kom i bruk, brukade de vid tvåtiden få »lissmiddag» med kaffe och limpsmörgås, och sedan var det snart tid att gå hem för att stöka med kreaturen.

Spinnrockarna snurrade flitigt, och det arbetades med iver, ty de hade »visst», att de skulle spinna tre rullar på fyra timmar, och

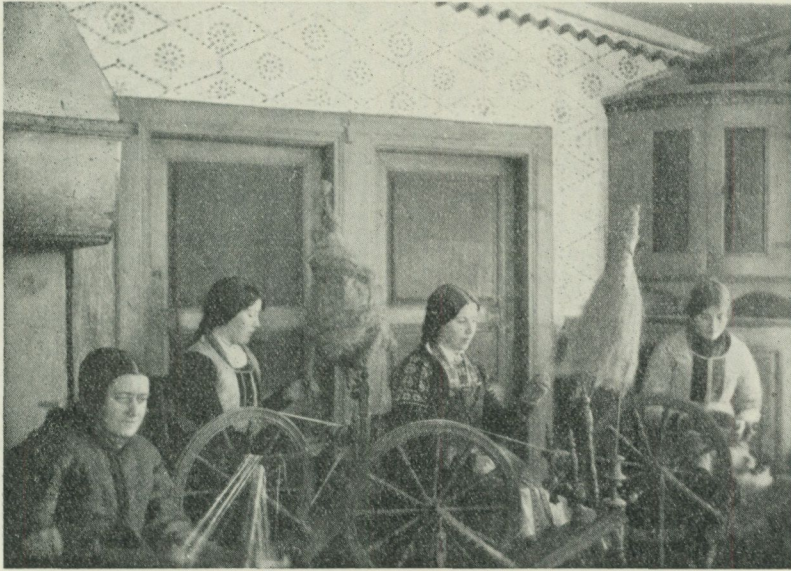

Fig. 19. Rockstuga. Fot. 1916 C. Larsson.

voro de riktigt styva, kunde de ha fyra rullar att härva också. Men arbetet hindrade dock ej muntert skämt och glam att råda, flickorna endera sjöngo, så att det genljöd i stugan, eller ock företogo de en del lekar, allt under det rockarna snurrade, och de kämpades om att få sina rullar fulla. Lekarna gingo oftast ut på kärlek och frieri. Till exempel leken »sätta på rockarna», som gick så till, att en utav stintorna, som vi kunna nämna Anna, vände sig till en annan med ordet: »kruskam». — »Ger du mig han?» frågade då den tilltalade. Anna: »tre unga raska gossar». — »Vilka?» —

»En med mössa, en med väst och en med rock», sade Anna, och tänkte därvid på tre pojkar, som hon betecknade med föremålen, och så frågade hon: »vad gör du med dem»? Den andra stintan svarade då: »en använder jag till vedhuggare, en till kusk och den tredje gifter jag mig med». När hon sålunda valt, fick hon veta, vilken gosse det valda föremålet betecknade, och om det då råkade till att vara »den rätte», en gosse, som hon tyckte om, väckte det naturligtvis stor munterhet. Hon fortsatte sedan i sin tur och vände sig till en annan stinta, som hon lät välja på t. ex. »en med skor, en med jacka» o. s. v., vanligen var det klädesplagg man gav, ehuru det även kunde sägas »en som hör» eller något dylikt.

Gummorna hade sitt varv för sig och likaså stor- och småflickorna. Småflickorna fingo vanligen »mola to» eller spinna blångarnet.

Man var så inne i vardagslivets enahanda igen med dess många bestyr och strävsamma arbete. Visserligen hade man ju även sedan andra helger och enstaka helgdagar, men till dem beredde man sig ej på samma festliga vis som till julen, och ej heller förde dessa samma mått av glädje och vila med sig som julens högtid. Men stärkt av vilan och den rikliga välfägnaden och med sinnet upplivat av julens muntra och glada samvaro tog man på nytt itu med arbetet, till dess det så åter vart jul igen.

BRÖLLOPSEDER FRÅN GESTRIKLAND FÖR EN MANSÅLDER SEDAN.

ANTECKNINGAR FRÅN OVANSJÖ

Av

PEHR JOHNSON.

Under en föreläsningsturné genom vissa delar av Gästrikland våren 1918 använde jag vissa lediga stunder till uppteckningar av forntida tro, sed och sägen i de bygder, som jag besökte. Bland dessa befann sig även Ovansjö, där jag genom välvilligt tillmötesgående av äldre personer fick veta åtskilligt av mycket stort intresse för nämnda sockens äldre kulturhistoria. Bland annat lämnade mig en i Ovanmyra boende äldre danneman, 75-åriga Erik Eriksson, en intressant skildring av ett bröllop därstädes, sådant detta under hans barndom gestaltade sig. Vi skola här nedan återgiva det viktigaste av vad han härom hade att förtälja. Sederna i detta avseende skilja sig mycket från dem, som exempelvis voro rådande i upptecknarens hemtrakt, södra Sverige.

Då någon pojke ville fria till en flicka, brukade han »knacka» sig in till denna. Han slog under kvällens och mörkrets lopp några slag i väggen till det rum, där han visste att hon hade sin sovplats. Var flickan hågad besvara den unge mannens böjelse öppnade hon, så att han kom in och blev i tillfälle att framdraga sina hjärteangelägenheter. Låg den tillbedda uppe på andra våningen av huset, vilket icke sällan var förhållandet, restes en steg upp mot denna, varefter friaren med glädjefulla steg skyndade dit upp, smög sig in om fönstret och stannade merendels natten över. Något otillbör-

ligt förekom mycket sällan. Det ansågs vara en mycket stor skam, och man aktade sig i det längsta att utsätta sig för något dylikt.

Var friaren från en annan by än bruden, hörde det till en vanlig god ordning, att han skulle »bjuda på kannan», eller med andra ord bjuda de övriga manliga ungdomarna i byn på en kanna brännvin, detta för att han skulle få gå i fred och jämväl ha sin påtänkta fästnö för sig själv. Den, som icke gjorde detta, fick ofta utstå mycket obehag. Det hörde nämligen ingalunda till ovanligheterna, att en friare, som underlåtitt detta, kunde få både stryk eller bli ut-satt för varjehanda andra förtret. För många år sedan fanns det i Högbo en ovanligt stark bondpojke vid namn Anders Eliasson. Han friade i Jällefors, men ansåg det alldeles onödigt att medföra brännvin för Jälleforspojkarnes traktering. Det gick någorlunda lyckligt i början, så länge man saknade full visshet om hans förehavanden, men när man väl kommit till klarhet härutinnan, passade man på vid ett tillfälle för att ge honom en minnesbeta, såvida han icke ville »bjuda på kannan». Detta ingick emellertid icke i hans plan. Sen till vrede som han var, kunde han bli riktigt våldsam, då denna en gång blev väckt. Anders Elias' ryckte loss en grindstolpe, som han till de anfallande pojkarnes förfäran började svänga omkring sig, så att de hals över huvud finga taga till flykten. Därmed var han räddad. Han var makalöst stark, och många äro de historier, som berättas om honom.

Det var annars ingalunda ovanligt, att då man visste en främmande pojk krupit in till en flicka, man lade en snara av någon töm eller dylikt nedanför fönstret, i vilken man sedan infångade honom. Därvid vankades duktigt med stryk, såvida han icke lovade att en annan gång medföra »kannan». Den som en gång bjudit, ansågs det för en skam att röra.

Då äktenskap mellan mera förmögnare familjer skulle förmedlas, begagnade man sig merendels av böneman. Någon skräddare, soldat eller annan munvig person sändes av den giftaslystne gossens föräldrar iväg till den gård, där den tilltänkta var bosatt, för att dels med henne och dels med föräldrarna komma överens, huruvida friaren var välkommen eller icke. Blev svaret jakande, hade han sedan att

på förut anförda sätt infinna sig. Bönemannen hade man att gottgöra antingen med penningar eller också med matvaror. Var det förmöget folk från ömse håll, fingo skänkerna också bli därefter.

Något särskilt trolovningskalas förekom sällan i dessa bygder. Däremot använde man sig i de byar, som gränsade närmast till Dalarna, av den därifrån inkomna seden med »kryckeståt» den dag, då lysningen första gången förrättades. Ibland nöjde man sig med en liten gran eller tall, som var krokig, vilken man sirade med band och bjefs. Hela ungdomsskaran gick därefter till den blivande brudens gård, där »kryckan» av någon mera talför ungskarl högtidligen överlämnades. Men skulle »ståten» vara riktigt ordentlig, brukade man hugga ned en stor tall eller gran, som på något sätt var krokig. För denna spände man sedan hästar eller oxar och släpade den så fram till gården. På stammen eller inne bland grenarna sutto spelmän, som gnedo sina fioler eller blåste i klarinetterna, så att det stod härliga till. Efter »kryckan» med spelmännen kom så ett följe av nationalklädda ungdomar, som merendels redo. I spetsen för dessa befann sig jämväl en, som var utklädd till präst. Då man hörde »ståten» närma sig gården, hade såväl det blivande brudparet som ock deras föräldrar, om de hade sådana i livet, att komma ut och hälsa gästerna välkomna. »Prästen» höll nu ett tal för de förra, därvid önskande dem all möjlig lycka. Samtidigt överlämnade han någon av byns övriga i »kryckeståten» deltagande ungdomar samman-skjuten gåva. Därefter blevo dessa inbjudna på diverse traktering, varefter förekom dans, som ibland pågick ända tills den nya dagen inbröt. Seden har inkommit från Dalarna och sällan brukats utom i de byar, som gränsa intill denna provins.

Minst en månad före den tid, som var utsatt till bröllopet, skedde bjudningen till detta. Man skulle ha god tid på sig för de stora beredelser, som även från gästernas sida måste iakttagas. Blev man bjuden allt för nära inpå tiden för bröllopet, ansågs detta vara en stor skam. Brud och brudgum foro själva omkring i dessa bygder att förrätta nämnda inbjudan. Merendels skedde detta vid den tid, då det lyste andra gången. Man åkte i allmänhet och hade »uppassare» med sig. Dessa bestodo av man och kvinna, merendels

broder eller syster till någondera av brudparet eller också någon nära släkting. På varje gård hade man att säga ordentligt ifrån, samt icke lämna gården, innan man lovat komma. Men det dugde ej att säga till någon av familjemedlemmarna särskilt, att »du måste då bestämt komma», ty då kunde lätt inträffa, att hela familjen blev borta. »Inbjudarna» skulle trakteras på ett hedrande sätt överallt, där de drogo fram. Men brudgummen och hans »uppassare» fingo icke taga sig för mycket till bästa, enär det ansågs för en stor skam. Däremot var icke detta fallet med de medföljande svärfäderna, som i en särskild skjuts kommo efter det blivande brudparet för att jämväl bjuda till bröllopet. I allmänhet blevo dessa redan efter de första besöken ganska beskänkta, och slutligen voro de båda gubbarna sådana, att de knappast orkade släpa sig av skjutsen. Men med skulle de i alla fall vara. Annars betraktades icke bjudningen som en ordentlig sådan.

I allmänhet pågingo bröllopen i Ovansjö under en tid av fem à sex dagar. Första dagen ägde vigseln rum. Man åkte i vagnar till kyrkan, där ceremonien på sedvanligt sätt förrättades. Efter återkomsten från denna voro vitklädda ryttare, som, om det skulle vara riktigt bra, redo på vita hästar, brudparet och bröllopsskaran på halva vägen till mötes. Tre gånger skulle detta ske. För varje gång hälsade man dem välkomna. Därefter red man åter i sporrsträck till gården. Då man kommit närmare denna, mötte bröllopsskaran ett underligt tåg. Icke sällan hade man spänt en oxe eller två för en drög. I denna senare sutto underligt utklädda personer, som hade kohorn och brännvinsflaskor med sig. Bröllopsskaran fick nu göra halt. På drögen eller kärran sutto jämväl spelmän, som trakterade sina fioler och klarinetter, medan bröllopsfolket trakterades med brännvin i de långa och krokiga kohornen.

Efter detta egendomliga möte och denna traktering bar det iväg till bröllopsgården, där middagen nu serverades. Ovanpå denna, som varade både länge och väl, vidtog sedan dansen. Vid ett bröllop i Åsen, som min sagesman under sin barndom bevistade, hade man en särskild »brudhimmel». I ett hörn av rummet var denna rest, och skulle brudparet stå under den mellan danserna. Då dansen började,

var det bruden och prästen, som hade att svänga om med varandra samt brudgummen och prästfrun. Därefter hade bruden att dansa med alla de gifta karlarna och brudgummen med kvinnorna. Allt detta skulle upprepas tvenne gånger, innan man fick börja med de jämnåriga ungdomsvännerna. Men det var endast korta danser man spelade, så att det var icke så ansträngande, som man annars skulle ha skäl att tro. Inga långa låtar hörde till ordningen första bröllopsdagen. Därom hade varje spelman besked. En duktig brud, som ansågs vara pigg och tilltagsen, skulle »rinna fram genom dansen». Man fick knappast se, att hon rörde golvet. En brud, som svävade fram på ett sådant sätt, ansågs också duga till något annat.

Första dagen hade gästerna att avlämna sina bröllopspresenter. Ett stort bord sattes in i rummet. Vid ändan av detta hade brud och brudgum att taga plats. Vid vardera sidan fanns en »uppassare», som hade till uppgift att åt var och en av de ankommande slå i vin. Men det ansågs opassande att tömma glaset. Man hade endast att taga en mindre skvätt. Fanns någon, som tömde glaset, brukade man säga: »den snålhansen drack ut alltihop», eller ock begagnade man sig av något annat tillmäle. Under tiden föredrogo spelmännen de s. k. skänklåtarna, som voro lätta och lustiga. Man hade i regel särskilda skänklåtar för varje socken, understundom för varje by.

De skänker, som gästerna hade att avlämna, bestodo merendels av silver-, tenn- och kopparsaker samt penningar. Ofta sökte man överbjuda varandra beträffande dessa. Vid ankomsten till bröllopsgården hade man för övrigt avlämnat diverse skänker in natura i form av bröd, ost, kött och varjehanda andra saker. De närmaste grannarna buro alltid mjölk till gården.

Det dracks mycket under ett dylikt långvarigt bröllop. Att berusa sig första dagen ansågs vara mycket opassande, och den för en verklig slarver, som gjorde sig skyldig härtill. De äldre sysslade med toddydrickning, rökande och prat. Ofta var det gamla minnen och berättelser rörande orten och folket, som fördes på tal. Först framåt morgonen sökte man vilan. För de av de äldre, som det icke var plats för i gården, hade man ordnat sådan i granngårdarna.

Ungdomarna lades i syskonsäng. Man hade brett halm och fårfallar på golvet i salen eller storstugan, och här sökte nu dessa vila, så snart det lät sig göra. Att det icke skedde i brådrasket kan man lätt förstå, emedan prat och skämt så länge som möjligt förekom. Ibland begick man också åtskilliga spratt med varandra. Sålunda brukade man gömma kläderna för dem som blevo sjusovare, o. s. v. Många äldre deltog med nöje i dessa skämtsamheter.

Sista dagen dansade man på »kabban». Ett bord ställdes upp i ett hörn av rummet. På detta lades sedan en stock eller »kabbe». Vid denna stod en särskild person, som hade att ropa upp namnet på någon av de dansande. Denne hade nu att tillsammans med sin »dam», stiga upp på bordet och kabben för att avlämna penningar. Samtidigt bjöds brännvin. Var det en liten penning man gav, brukade gubbarna, som stodo bredvid skälla ut honom som snålvarg o. d. samt ombestyra så att han ännu en gång kom upp. Många voro de, som gärna gingo på »kabben» och offrade vid denna, för att få brännvin.

Vid »kabbdansen» var det ävenledes tillåtet för ungdom från andra byar att vara med. Även dessa hade då att ge pengar och få brännvin. Att »dansa på kabban» ansågs nämligen vara ett stort nöje, som man icke gärna försummade begagna sig av. Det blev också ibland en sådan tillströmning, att man hade svårt för att bereda plats för alla. Vid sista »kabbdansen» som förrättades i Ovan-sjö, vilket skedde så sent som 1895 eller 96, blevo också arrangörerna efteråt stämnda för brännvinsförsäljning och jämväl bötfällda härför.

»Kabben» skulle annars vara för att männen skulle bli i tillfälle visa, att de ej voro mera överlastade än att de kunde krypa upp. Men det var även för att få in penningar.

Äntligen var bröllopet slut, och det var tid att bryta upp. Men det tog en ganska allvarlig tid även detta. Ty innan man lämnade gården, och sedan man satt sig upp i sina respektive skjutsar, skulle man ha »färdeknäppen». Uppassare och värdfolk gingo omkring med brännvinsflaska, ost och bröd för att traktera gästerna. Och det

blev merendels både en och två »knäppar», innan man fortsatte mot hemmet.

Spelmännen voro de, som icke minst voro tagna i anspråk vid dylika tillställningar. Den förnämste av dessa var Skoglund i Järbo, om vilken det sades, att han lärt sin konst av strömkarlen. Under senare åren av sitt liv gick han omkring från gård till gård och var icke sällan i Gävle. En gång, då han befann sig i en butik därstädes, och man ville bli av med honom, lyckades man gömma hans fiol. Men stråken hade han kvar. Skoglund grep då en cigarrlåda och spelade lika bra på denna, som förut på fiolen. Han spelade »Näckens polska» och »Tyska klockorna», vilken senare är nästan svårare att lära sig än den förra. Ingen kunde spela den, utan att ha lärt av forskarlen. För att lära sig denna hade man att gå tre torsdagskvällar å rad till det ställe, där strömkarlen hörde hemma. Man skulle kasta kött eller andra saker i forsen samt därefter börja spela. Men man måste ha en pålitlig person med sig, som efter någon timmes övning tog undan stråken eller skar av strängarna, i annat fall skulle man icke kunnat sluta, sedan man en gång kommit i gång, utan spela sig ned i forsen.

I Yttermyra fanns ävenledes en spelman vid namn Anders Andersson, som var vida beryktad. Han var lärjunge av Skoglund, kunde hans melodier och låtar samt brukade spela överallt på bröllop i Ovansjö och närgränsande församlingar.

FÖRTECKNING PÅ KUNGL. FÖRORDNINGAR M. FL.
PUBLIKATIONER RÖRANDE YPPIGHET OCH ÖVER-
FLÖD UNDER TIDEN 1664—FRIHETSTIDENS SLUT.

Av

KARL K:SON LEIJONHUFVUD.

1664 ³⁰/₈. K. M. Stadga och Påbudh Öfwer åthskilliga Oordningars affskaffande vthi Klädedrächter så hoos Adel som andre Ståndz-Personer här i Rijket.

Innehåller förbud för begagnande av vissa tyger m. m. till kläder. Skulle träda i kraft 1665 ²⁴/₆.

1664 ⁵/₁₀ och 1669 ¹/₃. K. M. Stadga och Påbud öfwer åtskillige Excessers och Oordningars afskaffande wid Riksens Presterskaps Trolofningar, Bröllop, Barndop och Begrafningar samt Klädedrägten.

1693 ¹⁸/₁₁. Resolution på Adelsens Beswär.

Innehåller bland annat bestämmelser angående begravingar.

1716 ¹⁰/₁₁. K. M. Nådige Förordning, Angående En wiss Afgift på de Waror, som mindre nödige äro till o-umgängeligt Bruk.

Innehåller bestämmelser på böter för begagnande av olika slags tyger m. m., te, kaffe, chokolad, konfityrer, tobak och olika slags vagnar.

1719 ¹⁰/₃. Resolution ock Förklaring uppå Prästerskapets allmänna Beswär.

Mom. 23 innehåller bestämmelser angående begravingar.

1720 ³/₆. Förordning til en ock annan yppighets ock öfwerflödighets afskaffande.

Innehåller bestämmelser på böter för begagnande av olika slags tyger m. m., vagnar, vagnar och möbler vid sorg, likkistor, portchaiser i Stockholm.

1722 ³/₄. Publication angående Förordningens wärckställande af den 3. Junii 1720, angående yppighets afskaffande, samt om Mode på Kläder.

1722 ²²/₆. Resolution på Justitiæ-Cantzlerens förfrågan i några stycken uti Förordningen af den 3. jun. 1720, och Publication af den 3. sidstledne April angående yppighets afskaffande.

1723 ²²/₁₀. Resolution uppå Prästerskapets Beswär och ansökningar.

Mom. 14 innehåller bestämmelser angående bröllop och begravningar.

1724 ¹¹/₃. Förklaring uppå Justitiæ Cancellarens förfrågan, angående 6. § uti Förordningen af den 3. Junii om yppigheters afskaffande.

1724 ³/₆. Resolution på Justitiæ-Cancellarens Förfrågan, huru wida det är tillåtit för Tjänstfolck at bära Tafts-band.

1724 ³¹/₆. Publication angående förgylte Wagnars, Slädars och Sehl-tygs stämplande.

1725 ¹¹/₉. Publication angående en och annan Yppighets och Öfwerflödighets afskaffande.

1727 ³/₈. Resolution öfwer Krigs-Befählets Beswär wid de indelte och wärfwade Regementer til Häst och Fot.

Mom. § 33 innehåller bestämmelser angående officerares galonerade hattar och hästmunderingar.

1727 ¹⁷/₁₀. Påbud angående inrikes tilwärcade tröijors bärande för Ryttare- Dragone- Soldat- och Båtsmans-Hustrur, samt Tjänst-Pigor.

1727 ²¹/₁₁. Påbud at ingen utländsk Fruckt eller Confiturer i Riket måge införas.

Undantages »Citroner, Lemoiner, Pommerancer och Appeler».

1727 ⁷/₁₂. Förordning emot wisse Win-Sorters införande i Riket.

Undantages »Renske och Mosler, Franske, hwite eller röde, Spanske och Portugisiske samt så kallade Säcker».

1728 ⁷/₆. Förklaring öfwer den 7:de § uti Förordningen af den 3. juni 1720 om en ock annan yppighets afskaffande.

1729 ^{9/6}. Publication angående Kongl. Maj:ts Påbud af den 17 Octob. 1727 at Ryttare- Dragone- Soldate- och Båtzmans-Hustrur samt Tjänste-Pigor efter den 17 Octob. i detta år ei måge bära andra Tröjor, än de, som här i Riket af Regarn och Ull tilwärcas.

1731 ^{12/7}. Resolution på Ridderskapets och Adelens beswär.

Mom. 12 angående anhållan om »yppigheters» avskaffande.

1731 ^{26/7}. Förordning om en wiss afgifts erläggande för Wagn och Hästar i Städerna.

1731 ^{31/8}. Förordning, angående Äpplens införsel ifrån Pommern och Wismar.

1731 ^{25/9}. Publication angående afgiften för täckte Wagnar.

1731 ^{8/11}. Ytterligare Förordning til hwarjehanda Yppig- och Öfwerflödighets afskaffande.

Innehåller bestämmelser rörande klädedräkten m. m. möbler, tapeter, mat, dryck, begravingar, bröllop, barndop, vagnar vid begravingar.

1732 ^{15/3}. Förklaring öfwer Justitiæ Cantzlerns förfrågningar, angående Förordningen af den 8. Nov. 1731 om hwarjehanda Yppighets afskaffande.

1732 ^{14/4}. Publication angående Styfkiortlar.

1732 ^{15/5}. Förklaring öfwer Påbudet af den 17. Oct. 1727. Angående Reggarn- och Ull-Tröjors bärande af Ryttare- Dragone- Soldate- och Båtzmans hustrur, samt tjänste Pigor.

1732 ^{8/9}. Publication angående Styfkiortel afgiften.

1733 ^{19/1}. K. M:ts Resolution angående tröjor.

1734 ^{15/10}. Förklaring öfwer 11 § i Förordningen af den 8. Nov. 1731 emot Yppighet.

1734 ^{11/12}. Förordning, hwarefter wisse utrikes warors införsel förbiudes.

1734 ^{12/12}. Resolution på Allmogens i Swerige och Finland allmänna beswär.

Mom. 79 angående allmogens klädedräkt.

1735 ^{17/3}. Förklaring öfwer 1727 års Förbud på Utländsk Fruckts införsel.

»Castanier, Wall-Nötter, Lamberts-nötter, Winter-päron och Qwitten» få införas.

1735 ²⁶/₆. Förordning, angående et wisst Mode på Mans Kläde-
drägter.

1735 ⁴/₇. Förordning angående Pommersk och Wismarsk Fruckt.

1735 ¹⁹/₉ och ¹⁰/₁₀. Publicationer angående Mans-Kläders stämp-
lande.

1736 ²⁷/₇. Förordning angående Utrikes Siden-Band.

1736 ²⁸/₉. Angående inrikes tilwätkade siden-warors friare bruk,
än de förre Förordningar emot yppighet innehålla.

1737 ¹¹/₅. Publication angående Utrikes-Sidenband.

1739 ¹⁸/₄. Riksdags-Beslutet.

Mom. 6 angående klädedräkt.

1739 ⁸/₅. Förordning, at de för detta til införsel förbudne
Win-Sorter måge åter här i Riket få införas.

1739 ¹⁹/₅. Förbud emot Sårge-Kläders gifvande til Betiänte
eller Tjänste-fålk, samt swarte Wagnars brukande.

1739 ¹⁹/₅. Förordning angående de Utrikes Waror och Persed-
lar, hwilka skola hädanefter til införsel i Riket aldeles wara för-
budne.

1739 ²¹/₅. Förordning, angående Bruk- och nytttiandet af de i
Riket warande utrikes Kläder och Tyger, och hwad wid deras wi-
dare införskrifwande bör i ackttagas.

1739 ⁷/₁₂. Publication angående Förordningarne emot Yppighet.

1740 ²¹/₁. Publication, angående Kläders stämplande, som äro
giorde af, til införsel, förbudne Tyger.

1740 ¹²/₄. Angående inrikes tilwätkade Siden-wahrors friare
bruk, och missbruks förekommande därwid.

1741 ¹/₉. Ytterligare Förordning, om Sårge-drägter.

1741 ¹⁶/₉. Förbud emot Tobaks-rökande af ungt Folk, under
21 år.

1741 ²⁶/₉. Påbud emot införseln af hwarjehanda utrikes Metall-
knappar, samt annat Metall- och Stål-arbete.

1741 ²/₁₀. Ytterligare Förordning emot Lurendrägerier.

Mom. 9 angående möblers, sängars och vagnars beklädnad.

1741 ⁵/₁₀. Commerce-Collegii Förteckning på de utrikes Wahror, som utom de i 1739 års Förordning upförde, jämwäl hädanefter blifwa til införsel förbudne.

1741 ¹³/₁₁. Resolution på Städernes allmänna Beswär.

Mom. 7 angående stämpelsättet av kramvaror.

1742 ¹⁶/₁. Publication, angående Kläders stämplande, som af de då ännu til införsel tillåtelige utrikes wäfnader, antingen redan woro giorde, eller inom den 18. Apr. giöras kunde.

1742 ²⁷/₁. Kongl. Swea Håf-Rätts Bref, angående inrikes tilwätkade Sammeters, Felpers etc. friare bruk, samt all talans upphörande emot dem, som slikt burit.

1742 ²⁶/₂. Kongl. Maj:ts Påbud, om wärkställandet af den 2 § i 1739 års Förordning, angående Bruk och nyttiandet af de i Riket warande utrikes Kläden och Tyger.

1742 ²/₄. Ytterligare Publication, angående Kläders stämplande, innom den 18. Apr.

1742 ⁸/₁₀. Kundgiörelse, angående Frihet för de Handlande, at föryttra deras stämplade utrikes Kramwahror, de brokota Sidentyger undantagne.

1743 ⁷/₄. Sweriges Rikes Ständers Bewillning til en allmän afgift för år 1743.

Mom. 14 angående peruker.

1745 ¹¹/₁. Ytterligare Förordning, angående handhafwandet af förre Författningar til Manufacturernes bestånd.

Mom. 1 angående möblers, sängars och vagnars beklädning samt kläder.

Mom. 3 angående kläder.

1745 ⁸/₂. Publication, om de Kläders stämplande, som af utrikes förbudit Kram kunna wara giorde.

1745 ⁸/₁₀. Kongl. Slåtts-Cantzliets Publication, angående huru wida utrikes brokuta Tyger få nyttjas til Fruentimbers Skor.

1746 ²⁰/₁. Förnyad Förordning emot en och annan Yppighet.

1746 ¹⁸/₂. Förbud, emot införsel af Chocolate, Arrachs och andre främmande Liqueurer.

1746 ^{18/3}. Förklaring, at inge utrikes gjorde Ylle-Tyger böra i Riket införas.

1747 ^{26/11}. Påbud, angående en Consumtions-accis erläggande af Thé, Caffé, Rök- och Snus-Tobak, samt Puder.

1748 ^{20/2}. Kongl. Slåtts-Cantzliets Publication, angående åtskilliga författningar i anseende så wäl til utländska Tobaks-bladers införsel som inhemska Spinneriers och Planteringars befordran.

1751 ^{11/5}. Kgl. Maj:ts Wilja och Förklaring om Klädedrägter wid dess Höga Kgl. Kröning.

1752 ^{4/6}. Riksdags-Beslutet.

§ 12 om klädedräkt.

§ 14 om yppighet.

Bevillningslängd för år 1753 och de följande åren.

1754 ^{19/2}. Kongl. Maj:ts Nådige Kundgörelse, angående Förbud emot Ost Indiske Sidentyggers införsel och försäljande här i Riket, ifrån 1755 års början.

1756 ^{11/10}. Kongl. Maj:ts Förordning, angående afskaffande och hämmande af en och annan i Arméen, både wid Cavalleriet och Infanteriet, antagen prydnad i Klädnad och Uniform.

1756 ^{21/10}. Riksens Ständers Bewillning för år 1757 och de påföljande åren til och med det årets slut, då nästa Riksdag kommer at uphöra.

Artikel III angående te, kaffe, chokolad, puder, vagnar.

1756 ^{4/11}. Kongl. Maj:ts Förordning, angående wisse Öfverflöds-Warors förbjudande til införsel i riket.

Förteckning därpå.

1757 ^{27/1}. Kongl. Maj:ts ytterligare Förordning, angående Luren-drägeriers uptäckande och hämmande.

Mom. 6 angående kläder.

1757 ^{31/1}. Kongl. Maj:ts Bref til Öfwer-Ståthållaren och samt. Landshöfdingarne, huru förhållas skal med taxeringen til afgift för friheten at nyttja Thé, Caffé och Chockolade.

1757 ^{8/3}. Kongl. Commerce Collegii Kungörelse, om hwad som bör förstås med de i Kgl. Förordningen af d. 4. sistl. Nov. til införsel lofgifne hwita och röda Vins de grave.

1758 ^{15/3}. Kongl. Maj:ts Kungörelse, angående visse utländske waror och persedlar, som ifrån Förbud til införsel i Riket undantagas.

1761 ^{21/9}. Kongl. Maj:ts nådige Förordning, angående wissa Utrikes warors så wäl lösgifwande ifrån Förbud til införsel som beläggande med mindre Manufactur Fonds och andra afgifter.

Förteckningar därå.

1766 ^{26/6}. Kongl. Maj:ts Förordning, emot yppighet och öfwerflöd.

1766 ^{30/7}. Kongl. Maj:ts Kungörelse, angående rätter Domstol at uptaga och afdöma förbrytelser, som emot Förordningen om yppighet och öfwerflöd, af den 26 sistledne junii, föröfwas.

1766 ^{19/8}. Kongl. Maj:ts Förordning och Förbud emot silfwer och gulds brukande på Officerares uniformer samt munderingar.

1766 ^{7/10}. Kongl. Maj:ts Förordning, til Lurendrägeriers hämmande.

”svensk Man måtte klädas af swenska tilwerkningar.”

1766 ^{15/10}. Riksens Ständers Bewilning för år 1767 och de påföljande åren, til och med det årets slut, då nästa Riksdag kommer at uphöra.

Art. III Angående bewilning för öfwerflöds waror.

§ 1. Om Bewilning för friheter til åtskilliga warors nyttjande.

§ 2. Om afgift för Equipager.

§ 3. Om afgiften för öfwerflödig Betjening.

1766 ^{29/11}. Kongl. Maj:ts Förbud, emot de så kallade masquerader.

1766 ^{29/11}. Kongl. Slotts-Cantzliets Kungörelse och Förbud emot masqueraders anställande.

1766 ^{11/12}. Kongl. Maj:ts Förklaring öfwer wisse delar af den til yppighets och öfwerflöds hämmande, den 26. junii sistledne utfärdade Förordningen.

1768 ^{24/3}. Kongl. Maj:ts ytterligare Påbud emot Caffé-drickande.

1768 ^{24/10}. Justitiæ Cantzlerens Bref til samteliga Fiscalerne om noga handhafwande af Kongl. Förordningarne emot Yppighet och Öfwerflöd, samt Lurendrägerier.

1769 ²³/₃. Kongl. Commerce-Collegii Kungörelser, angående Förbud, at på Wagner och Slädar samt hwarjehanda andra Åketyg, nytja en slags målning, Rechaussering kallad.

1769 ²³/₁₀. Kongl. Maj:ts Bref til Hof-Rätterne, Commerce-Collegium och Gen. Tull-Direction, at Förordningen av d. 26. Junii 1766, rörande Yppighets och Öfverflöds hämmande, tils vidare måtte hwila, i den del, som angår införande och Förtullande af Caffé-bönor i Riket.

1770 ³⁰/₁. Sveriges Rikes Ständers Bewillning, för år 1770 och de påföljande åren, til och med det årets slut, hwaruti nästa Riksdag kommer at uphöra.

Artic. III

Angående Bewillning för Öfverflöd.

1 § Om Afgift för Friheten til wisse Öfverflöds-Warors bruk.

3 § Om Afgift för Rök- och Snus-Tobaks nyttjande.

1770 ¹⁵/₃. Kongl. Maj:ts förnyade Förordning emot Yppighet och Öfverflöd.

1771 ¹³/₂. Slotts-Cancelliets Kungörelse angående Sorgedrägts anläggande efter Högstsallig Hans Kongl. Maj:t.

1771 ¹³/₂. Slotts-Cancelliets Kungörelse, om Förbud emot Swarta Klädens och Tygers stegrande.

LITTERATUR.

Salomoniska magiska konster, utdrag ur en Westboprests svartkonstböcker. Ur friherre Gabriel Djurklous till Örebro läns museum donerade handskriftsamling. Örebro 1918, 16 + 112 s. 8:o.

Det torde i mångens öron låta paradoxalt att tala om förvänd och onaturlig vantro eller vidskepelse i motsats mot en naturlig sådan. Emellertid saknas det icke skäl för en sådan indelning. Den naturliga vidskepelsen har, huru invecklad i sina konsekvenser den än må vara, sitt ursprung i okunnighet och naiv tafatthet att skingra denna — den är mänsklighetens första barnsliga vacklande steg mot kunskap, vetenskap och upplysning. Den onaturliga, vilken vi ofta benämna svartkonst, har däremot från vetenskapen lånat sina later, termer och tecken; den är en vetenskapens apa, själv mer eller mindre medveten om sitt charlataneri. Såsom en bastard mellan dessa bägge arter av vidskepelse framträdde under 1500- och 1600-talen de s. k. svartkonstböckerna, än mera fallande inom det ena, än mera inom det andra av de antydda områdena, allteftersom verkligt folklig forntro i dem ingått eller icke.

Från etnologisk synpunkt erbjuda därför svartkonstböckerna i regel jämförelsevis föga av betydelse, och värdet i nämnda hänseende stegras i den mån de, frångående sin egentliga karaktär av svartkonstböcker, i sig upptagit oförvanskade uppgifter om folkets egna seder och tro. Däremot är deras kulturhistoriska intresse i varje fall mycket stort, och detta även från svensk synpunkt, enär de också i vårt land spelat en betydande roll inom skilda samhällslager. Till allmogen visa de sig hava nått redan under 1600-talet. Dessa gamla svartkonstböcker voro skrivna. Under 1800-talet trycktes dock även i vårt land en del dylika alster för att ockra på allmänhetens okunnighet. Sålunda utkom en svartkonstbok i Jönköping så sent som 1859, och en annan likartad bok utkom ännu 1904.

Visserligen hava även av rent vetenskapliga bevekelsegrunder redan förut en och annan svartkonstbok i egentlig mening befordrats till tryck, men någon så tillfredsställande och omfattande sådan som den här ovan nämnda hava vi förut icke ägt tryckt. Boken eller böckerna — ty egentligen är det två svartkonstböcker, som här återges — inledes med en välkommen översikt över vad som inom vårt land föreligger i skrift och tryck av svartkonstböcker och dit hänförbar litteratur. Själva innehållet företer den brokighet, som i allmänhet utmärker våra svartkonstböcker. Inslaget av folklig övertro är ej obetydligt, och ett och annat drag av förunderligt primitivt skaplynne träder stundom fram, såsom t. ex. om trollskott (s. 82). Många besvärjelseformler av folkloristiskt värde förekomma även. För övrigt påträffas också åtskilliga anteckningar av rent rationellt kynne, om ock i de allra flesta fall naturligtvis otillförlitliga och orimliga. Bokens utstyrsel är tillfredsställande, något som icke kan sägas om föregående likartade tryck i allmänhet.

N. E. H.

Samfundet för Nordiska Museets främjande

I huvudstaden bosatt stiftande ledamots årsavgift är *tio* kronor. Utom huvudstaden bosatt ledamot erlägger en årsavgift av *sex* kronor.

Enligt § 6 i samfundets stadgar är emellertid den, som i stället för den årliga ledamotsavgiften på en gång erlägger minst etthundrafemtio kronor, att anse såsom ständig ledamot och sedan befriad från alla avgifter.

Ledamot, såväl stiftande som ständig, erhåller årligen ett årskort till Nordiska Museets samtliga avdelningar för sig personligen eller för en medlem av sin familj, vilkens namn i sådant fall torde uppgivas. Tidskriften »Fataburen» utdelas till medlemmar bosatta utom Stockholm. Därstädes boende kunna erhålla densamma till halva boklädspriset genom museets expedition å Skansen.

Dessutom eger ledamot rätt att för de närmaste medlemmarna av sin familj (man, hustru, barn eller tjänstefolk) erhålla årskort gällande till museets samtliga avdelningar för ett pris av *sex* kronor för varje sådan medlem. Årskort till Museet å Lejonslätten kosta eljest 6 kr. för vuxna, 4 kr. för barn och till Skansen 9 kr. för vuxna, 7 kr. för barn.

På det stiftande ledamot ej må hava besvär med årsavgiftens insändande, upptages densamma utom Stockholm genom postförskott samt i Stockholm efter midten av januari genom bud. De i Stockholm bosatta medlemmar, som så önska, kunna dock fr. o. m. den 15 dec. till mitten af jan. å museets expedition å Skansen utlösa sina årskort.

Brev och meddelanden torde ställas till Sekreteraren i Samfundet för Nordiska Museets främjande, adress Nordiska Museet, Stockholm 14. Allm. telefon 4. Riks telefon 1310.

Författare och förläggare, som önska böcker och uppsatser anmälda eller omnämnda i tidskriften, behagade insända dem under adress *Nordiska Museet*, Stockholm 14. Manuskript, meddelanden och uppgifter insändas under samma adress.

Fataburen utkommer med 4 häften årligen och åtföljes dessutom av en redogörelse för museets förvaltning.

Tidskriften kostar i bokhandeln och på posten 5 kr. för årgång. Lösa häften säljas i mån av tillgång för 2 kr. Till de ledamöter i Samfundet för Nordiska Museets främjande, som äro bosatta utom Stockholm, utdelas tidskriften gratis. I huvudstaden boende ledamöter kunna erhålla tidskriften till halva boklädspriset vid rekvisition genom museets expedition å Skansen.

Pärmar, avsedda för Fataburens olika årgångar, av blått linne samt till ett pris av 3 kr. för årg., finnas efter rekvisition att tillgå hos K. hovbokbindaren GUSTAF HEDBERG, Gamla Kungsholmsbrogatan 26, Stockholm C.